

ȘAPTE VOLUME DIN COLECȚIA DE CARTE VECHĂ ȘI MODERNĂ DE LA MĂNĂSTIREA RÂMEȚ (1837-1877). NOI PAȘI SPRE EVALUAREA INTEGRALĂ ȘI CATALOGAREA COLECȚIEI

GABRIELA MIRCEA, DOINA DREGHICIU
Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Colecția de carte veche românească de la Mănăstirea Râmeț a început să fie studiată sistematic¹, în 1986, grație Evei Mârza², iar o altă etapă de aprofundare a cercetării a reînceput din 2008-2009, la inițiativa monahiei Ambrozia Chișiu³, a monahiei Petronia Zamfir⁴ și a venerabilei starețe stavrofore, monahia Erusalima Ghibu⁵, care a stimulat și susținut plener eforturile celor două monahii amintite la început, solicitându-le pentru a le acorda ajutor și consultanță științifică celor dintâi și pe autoarele studiului de față, în calitatea lor de muzeografe⁶. După un prim studiu apărut în 2008⁷,

¹ Căreia i se datorează, pe lângă studiul din 1986 (vezi Mârza 1986), inclusiv fișarea exemplarelor de patrimoniu și înregistrarea lor, demnă de a fi propusă, în baza națională de date de profil (un număr de 55 cărți, putem reconstitui noi acum, deoarece cercetătoarea a investigat atunci atâtea exemplare), evidență centrală care a fost însă risipită, imediat după 1989, ca urmare a furtului calculatoarelor de la CIMEC și a gestionării defectuoase a fișelor de patrimoniu, atât la centru, cât și în teritoriu, după 1989, unde ar fi trebuit să se păstreze exemplare ale lor. La un moment dat, s-a solicitat repreluarea fișelor de la centru de către muzee, dar acest lucru a fost imposibil. Fișele F.A.E. erau destul de schematică și nu puneau neapărat în evidență individualitatea distinctivă (și mai în detaliu) a pieselor, dar și așa, s-a pierdut o imensă informație despre patrimoniul național, de până la 1989 (inclusiv fișele referitoare la zestrea de cărți patrimoniale de la Râmeț, din păcate). Pe plan național știm că a urmat și scoaterea relativ importantă de valori de acest fel peste granițe, după abolirea vechii *Legi a patrimoniului* (*Legea nr. 63/ 1974 a ocrotirii patrimoniului cultural național*), în data de 5 februarie 1990 (prin *Decretul nr. 90/ 1990*) și până la adoptarea celei noi (*Legea nr. 182/ 2000 privind protejarea patrimoniului cultural mobil*), respectiv pe parcursul unui deceniu nefast pentru conservarea și păstrarea integrității patrimoniului cultural național, în ansamblul său, a celui mobil în mod special. Anterior, primul cercetător din vremurile noastre care se ocupase, în mare, de întreaga colecție patrimonială de la Mănăstirea Râmeț și de colecția de carte (fară a fi fost neapărat specialist în acest domeniu, dar descurgându-se onorabil), a fost Mihai Blăjan (vezi Blăjan 1977, p. 198- 201).

² Vezi Mârza 1986, p. 197-201.

³ Care în 2008 elabora o teză de licență în muzeografie, reevaluând și repunând în discuție fondul de tipărituri vechi îndeosebi, dar și cel de tipărituri moderne (iar din acest punct de vedere abordarea sa a fost realmente inedită), din colecție, lucrare rămasă însă în manuscris.

⁴ Vezi Zamfir 2009.

⁵ Vezi o schiță de portret a maicii starețe stavrofore Ierusalima Ghibu la Șinca 2013, p. 337-342.

⁶ Nu pot fi omise nici alte cercetări, relativ recente, legate de fondul patrimonial cultural al Mănăstirii Râmeț, finalizate în lucrări rămase din păcate și ele în manuscris, ca: Pop 2001; Popa 2006 sau cu referințe editate, vezi Chirițoiu 2005.

⁷ Vezi Chișiu, Dregheciu, Mircea 2008, p. 69-85. Se făceau referiri atunci la următoarele titluri din colecție (multe dintre ele semnalate anterior și de către Eva Mârza): *Noul Testament*, Bălgrad, 1648 (exemplar fragmentar, inedit); *Apostol*, București, 1683 – cu publicarea unei valoroase

rezultat al cercetărilor inițiate începând din acest din urmă an, desfășurate îndeosebi în 2009, se publica în *Patrimonium Apulense*, o altă lucrare, pe aceeași temă, intitulată *Cărți vechi și moderne de la Mănăstirea Râmeț: proveniență, însemnări, circulație*⁸.

Pe marginea celor 4 tipărituri bălgrădene de la Râmeț (de secol al XVI-lea), trebuie să gândim că în inventarul *Mănăstirii* au putut exista, în vechime, cu necesitate, și tipărituri coresiene (și nu numai) - slavone, slavo-române sau timpurii românești - sau alte tipărituri și manuscrise slavone (ca de altfel și românești, cu probabilitate, din secolele al XVIII-lea-al XIX-lea sau chiar mai vechi, dipărute, se poate presupune, și ele!), care nu s-au mai păstrat până în zilele noastre, dar au putut exista acolo, în chip aproape neîndoielnic⁹. Oricum, în 1906 nici Nicolae Iorga nu mai dădea de vreo urmă de text vechi slavon sau

însemnări, inedită până atunci; *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699 – identificându-se nu doar un singur exemplar, maxim două, cum părea a fi situația, conform studiilor anterioare, ci, **3 exemplare** ale acestei valoroase tipărituri bălgrădene (și, iată, la Râmeț există **4 tipărituri bălgrădene**, în total); *Antologhion*, Râmnic, 1737; *Antologhion*, Râmnic, 1745; *Mărgăritar*, București, 1746; *Octoih*, Râmnic, 1750 (cu celebra însemnare a ieromonahului *Silvestru*, sau *Silvestru*, semnalată încă de la 1906 de Nicolae Iorga, fără a specifica cu exactitate locul și anul apariției tipăriturii respective); *Liturghii*, Râmnic, 1767; zece tomuri din *Minei*, Râmnic, 1776-1780 etc. (și ne referim la seria tipăriturilor dinaintea de 1830, doar pentru a le desemna valoarea); *Liturghii*, Neamț, 1835; *Viețile Sfinților*, București, 1836; *Psaltire*, Neamț, 1837; *Obiceiurile israelitenilor și ale creștinilor*, București, 1845; *Molitvenic*, Neamț, 1849 etc.

⁸ Mircea, Dreghiciu 2009, p. 303-320.

⁹ O dovadă a îndreptării emiterii unor atare judecăți este, de exemplu, faptul că în *Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu* se păstrează o tipăritură slavonă, *Sbornicul lui Coresi*, apărut la Sas-Sebeș în 1580, care a făcut parte din zestrea de cărți a *bisericii vechi* a actualei *Mănăstiri de la Râmeț*, conform unei însemnări, citită doar fragmentar, datând din 1750, din care reiese că exemplarul a fost luat la data respectivă, cu învoirea ieromonahului *Petronie*, de bună seamă stareț la acea vreme, de către Popa Gavrilă, de la *Biserica din Brăzești* – înaintea edificării *Bisericii Învierea Domnului*, care datează din 1767 și este un monument patrimonial important de pe teritoriul județului Alba, dar, iată, acolo a existat o altă *Biserică*, înaintea celei menționate la urmă – pentru a sluji pe ea, (!) „*pântru pomeana și și pântru mila lui Dumnezeu*” revărsată asupra donatorului – ieromonahul *Petronie* – și a celor care o cumpăraseră inițial, rămași anonimi, pentru a o dona *Mănăstirii* menționate, iar aceștia, cu probabilitate și *Petronie*, puteau fi rude cu preotul *Gavrillă* ot *Brăzești*, ceea ce ar justifica și explica, oarecum, suplimentar, semnificația și implicațiile mai profunde ale gestului de donație din 1750 (vezi Pascu 1976, nr. I, p. 15: „... *să se știe că această carte anume minei... și este a mănăstirii de la Rîmeți si om [o am] dus eu popa Gavril din Brăzești] de am slujit la ea pântru pomeana și pântru mila lui Dumnezeu și să fie pomenire lui ermonah Pietronie și cui o a cumpărat și eu mierg... mînăstire... să nu [se arate?] a cui a fost. Valeat 1750”, s. n.). Astfel, putem crede că la vremea respectivă (1750), existau mai multe astfel de tipărituri vechi la Râmeț, dacă „ermonahul” *Petronie* se putea dispensa de una (eventual un dublet), fapt care a contribuit la salvarea exemplarului (care în 1965 era achiziționat pentru *Biblioteca Muzeului Brukenthal*, fiind dezrădăcinat din zestrea de cărți de cult a *bisericii din Brăzești*, unde a rămas, din 1750 și până în vremurile contemporane nouă), restul acestor tipărituri vechi, slavone sau slavo-române, din dotarea lăcașului de cult de la Râmeț, atât de vechi, dispărând fără urme, ca urmare, îndeosebi, a distrugerilor la care el a fost supus ulterior.*

slavo-român, de secol al XVI-lea-al XVII-lea, fie el manuscris sau tipărit, care i-ar fi atras atenția în mod deosebit (!). Din păcate, faptul că aici nu s-a descoperit nici o astfel de relicvă a culturii și scris-cititului vechi românesc, slavon, sau slavo-român, a constituit o mare dezamăgire, îndeosebi pentru doamna Eva Mârza, prima cercetătoare specializată din zilele noastre care accedea la acest fond, cum ne povestea, despre experiența domniei sale, din 1986, sau pentru autoarele rândurilor de față, care încearcă să îi continue strădaniile.

În cadrul celei din urmă lucrări, menționată anterior, cea din 2009, s-au făcut referiri la 43 exemplare de tipărituri vechi și moderne din colecția menționată, ceea ce este totuși relativ puțin, cam o cincime, prin raportare la un total de aproximativ 200 exemplare (conform *Inventarului* din 2006), motiv pentru care considerăm necesară elaborarea studiului de față, care își propune extinderea și diversificarea aprofundată a abordărilor anterioare, ca preparative și pași indispensabili pentru realizarea *Catalogului* integral al colecției, cât mai bine documentat din punct de vedere bibliografic și istoric.

Printre cele mai vechi și mai valoroase exemplare, avute în vedere în 2009, s-au numărat: **1.** un *Nou Testament* de Bălgrad din 1648, fragmentar, amintit deja anterior, în notă, cu circulație de secol al XIX-lea în zona Tilișca și „Vizogna” (Ocna Sibiului), dar și cu însemnări slavone și în limba română, cu chirilice, care se impune a fi descifrate mai cu atenție și zăbavă, într-o etapă următoare; **2.** un *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699 (s-a retranscris întregitor inscripția de donație, de la Ștefan Raț, cunoscută dinainte, ceea ce reprezintă o importantă contribuție istorică, deoarece acum este clar că exemplarul a fost dăruit, în chiar anul apariției cărții, sau imediat ulterior, *în mod special călugărilor Mănăstirii Râmeț - care era deosebit de activă și de importantă la vremea respectivă, de vreme ce i se făcea o astfel de danie* - de către acest celebru și influent provizor al domeniului fiscal al Alba Iuliei, Ștefan Raț, decedat în 1720, personaj aflat în preajma Vlădiciei Atanasie, pe parcursul întregii sale păstoriri, care, iată, a administrat și unele exemplare din stocul tipăriturii amintite, putem crede, pe marginea situației analizate, sau oricum a avut acces la el, la unele exemplare ale sale, astfel încât *a putut dăruia obștii mănăstirești un exemplar nu atât în nume propriu, pentru izbăvirea sa și a celor din neamul său, se subînțelegea, cât în chip oficial*¹⁰); **3-4.** *Apostol*, București, 1743, în 2 exemplare (cote vechi 607 și 608); **5.** *Ceaslov*, Râmnic, 1745; **6.** *Învățăturile Sfântului Părinte Ioan Zlatoust (Mărgăritarul)*, București, 1746 – exemplar foarte valoros, semnalat anterior în bibliografie, cu aprofundări asupra însemnărilor; **7.** *Apostol*, Râmnic, 1747; **8.** *Ceaslov*, Blaj, [1766 – an specificat

¹⁰ Mircea, Dreghiciu 2009, p. 306, nota 18. Însemnarea referitoare la donație ar fi putut fi redactată mai de grabă de starețul mănăstirii, considerăm noi, decât de Ștefan Raț (dar adevărul va putea fi realmente restabilit numai după o expertiză grafică, comparativă, realizată asupra înscrisurilor rămase de la acest personaj important al vremii sale). Vezi și *Scris...* 2014, p. 160.

în *Paschalie*]; **9.** *Apostol*, Blaj, 1767 (cota 610); **10-11.** 2 exemplare din *Cuvintele Sfântului nostru Teodor Studitul*, Râmnic, 1784 (648/ A și 648/ B); **12.** *Ceaslov*, Neamț, înregistrat din 1808 (!), dar anul nu este admisibil (un frontispiciu cu Ioan Botezătorul este datat în 1835, ceea ce înseamnă reconsiderarea anului apariției tipăriturii: 1835, sau după); **13.** *Apostol*, Blaj, 1814 (cota 611); **14.** *Anastasimatariu bisericesc*, Vienna, 1823; **15.** *Antologhion*, Neamț, 1825; **16-17.** *Cuvinte puține oarecare*, București, 1826 și 1827 (ambele cu cota 627 și cu foi de titlu) etc.

Alte titluri și volume moderne trecute în revistă tot atunci (în 2009) au fost: **1.** *Ceaslov*, Sibiu (Gheorghe de Clozius), 183[...], complet, donat în 2005 de maica Xenofanta (pe p. 264 *Isus*, gravură în metal; pe forța II: „*Acesta Ceaslovu/ este a lui Ioan Prodanul/ Rechita în 12 Fauru 1877*”); **2.** *Împărțirea de grâu a Sf. Ioan Gură de Aur*, Buzău, 1833 – semnează „*Vasilie Ieromonah*”; **3.** *Sfânta Evanghelie*, Buzău, 1834 (cota 658), cu ștampila ex-libris: „*J. Arsenie Grigorescu*”; **4.** *Ceaslov*, Brașov, 1835, probabil din 1836, deoarece BRM, I, 11689 și 11690 acceptă doar această ediție, exemplar dăruit Mănăstirii Râmeț de către Sofronie Dărăbanți din Mateiaș, jud. Târnava Mare în 1951 (cota 625); **5.** *Ceaslov*, Neamț, 1835 (cota 625); **6.** *Aghiasmatariu bogat*, Iași, 1846 (cota 613); **7.** *Apostol*, Sibiu, 1851 (cota 612); **8.** *Ceaslov*, Sibiu, 1852; **9.** *Noul Doksastar, Tomul II*, colligat cu *Tomul III*; **10.** *Ceaslov*, Sibiu, 1854 (cota 629); **11.** *Prolog*, Neamț, 1855, colligat cu *Biblia. Noul Testament*, Buzău, 1856 (cota 619); **12-13.** *Biblia sau Testamentu vechiu și nou*, II, Buzău, 1855, în 2 exemplare (cota 616 A și B); **14.** *Biblia sau Testamentu vechiu și nou*, Buzău, 1855 (cota 617); **15.** *Scurtă introducere*, Iași, 1856 (a aparținut *Bibliotecii Eparhiei Mitropolitane a Dunării de Jos*, de la Ismail); **16.** *Irmologhion sau Caravasier*, Buzău, 1856 (cota 649); **17.** *Biblia*, Sibiu, 1856-1858 („*Proprietatea lui Mihailu Contesu, preotu 1903*”); **18.** *Cuvântu pentru conștiința greșită*, Iași, 1859 (cota 642); **19.** Ion Ionescu de la Brad, [*Calendar pentru bunul cultivator*], [București], [Tipografia Statului Nifon], [1861] – exemplar identificat de noi; **20.** *Istoria biblică*, Viena, 1865; **21.** *Dumnezeieștile Liturghii*, Iași, 1868 (cota 653); **22.** *Ceaslov*, Sibiu, 1877 (cota 630); **23.** *Acatistier*, Sibiu, 1887; **24.** *Liturghii*, București, 1877; **25.** *Acatist*, Sibiu, 1892 (cota 628); **26.** *Ceaslov fragmentar* (cota 623), din fondul menționat etc.¹¹

Aceste ultime liste de tipărituri din colecția de la Mănăstirea Râmeț sunt foarte utile (ca un termen proxim de raportare *sine qua non*) în contextul

¹¹ În 2011 s-a insistat pe cazurile a două tipărituri vechi, cu valoare patrimonială deosebită (1. *Psaltire*, Blaj, 1764 – exemplar fragmentar; 2. *Psaltire*, Sibiu, 1811 – exemplar personal al lui Procopie Picu Pătruț, ajuns și el, de la Săliște la Râmeț, ca de altfel și *Psaltirea*, Sibiu, 1837, de care ne vom ocupa în mod special, prin studiul de față, în condiții necunoscute nouă actualmente, probabil prin strădania călugărilor bibliofili Evloghie Oța sau Dometie Manolache!), din colecția *Mănăstirii* (vezi Mircea, Dreghiciu 2011, p. 247-273).

studiului de față, pentru a verifica dacă volumele analizate de noi acum, în completarea prezentărilor principale ale tipăriturilor vechi și moderne de la Râmeț, din 1986, 2008 și 2009 (îndeosebi a celor două din urmă) sau 2011, sunt realmente neșemnalate în cadrul acestor evaluări, anterioare, ceea ce se poate face ușor, după recapitulările noastre actuale, doar prin simpla comparație.

Cu ocazia sondărilor anterioare, operate de noi în 2008 și 2009, a fondului de carte de la Mănăstirea Râmeț, am avut ocazia să apreciem în mod deosebit și câteva exemplare de carte modernă românească, cu certă valoare patrimonială, pe lângă cele și mai valoroase, integrabile conceptului de *carte veche românească* (acestea din urmă cu valoare patrimonială de vârf), pe care le reamintim, în mare, cu ocazia de față, pentru a fi mai bine reținute: **1.** un exemplar interesant de carte modernă din colecție este *Aghiasmatariu bogat*, Iași, 1846, pe care au semnat „*Preot Protosinghel Iustin Lupu, 1937 luna aprilie*” și, cu chirilice, *Necolai Liciu* (pe coperta II în interior există reprezentări contemporane nouă, ale lui Ilie Iorest și Sava Brancovici); **2-3.** există în colecția de la Râmeț 2 exemplare ale *Psaltirii* de Sibiu din 1847, unul foarte deteriorat, iar celălalt aproape întreg; **4.** un exemplar interesant de carte modernă, din colecția Mănăstirii Râmeț, este *Psaltirea proorocului David*, Brașov, 1849, în 8°, de XVI foi (inclusiv foaia de titlu) + 470 pagini numerotate + 4 foi nenumerotate, cu legătură modernă în manieră tradițională, respectiv în coperti de lemn îmbrăcate în piele, cu urme de ornamentație prin ștanțare, inclusiv cu urme de cheutori (starea de conservare a exemplarului este bună); **5.** exemplarul *Apostolului* de Sibiu din 1851 are o foaie de titlu cu ornamentație gravată în metal + 244 de pagini și o *Predoslovie* semnată de Andrei Șaguna, în 1 octombrie 1851, dar copertile sale au fost deteriorate puternic (cartea a fost cumpărată de către o văduvă recăsătorită, în 1884, și donată Mănăstirii ulterior); **6.** un *Ceaslov* de Sibiu din 1854 are mici lipsuri la începutul volumului, iar pe ambele coperti, în interior prezintă interesante însemnări manuscrise, din care reiese circulația sa prin Sartăș, unde se afla în 1874 etc.; **7.** există în colecție 5 volume ale ediției *Bibliei. Vechiul și Noul Testament* de Buzău, din 1855-1856, unul dintre ele având o ștampilă *ex-libris* a *Seminarului Mitropoliei*, probabil, din Iași, din anul 1872, ceea ce conferă volumului o valoare aparte; **8.** un exemplar al *Bibliei* lui Andrei Șaguna din 1856-1858, care s-a aflat în 1903 în proprietatea *preotului Mihai Contescu* (cartea este desigur un monument al tiparului românesc modern, beneficiind și de o ilustrație gravată, deosebit de plastică, iar la Râmeț se află 4 exemplare valoroase ale acestei tipărituri); **9.** de o ilustrație litografiată deosebită a beneficiat și un exemplar, cu totul special din colecția Mănăstirii Râmeț, respectiv *Dumnezeiasca Evanghelie*, București, 1856, un în folio căruia i s-a realizat o ferecătură cu motive în relief, în anul 1858, într-un atelier din actuala capitală a României (exemplarul fiind de o valoare cu totul specială și integrabil categoriei *Tezaur*, în opinia noastră); **10.** *Irmologhion* sau

Catavasier, Buzău, 1856 are foaie de titlu și 217 pagini, cotorul și marginile copertilor fiind îmbrăcate în piele, iar restul copertilor din carton, în hârtie marmorată, așa cum se legau de obicei cărțile, mai practic și mai ieftin, în epoca modernă; **11.** deosebit de bine conservat este *Octoihul* de Sibiu din 1861, care are o legătură de secol al XX-lea, interesantă, cu coperti din carton, îmbrăcate într-un fel de mătase roșie, cu stelute aurii ștanțate și prevăzute cu două cheutori funcționale; **12.** un titlu, care stârnește interesul, este cu siguranță *Creștineasca învățătură a moravurilor sau Morală creștinească*, Viena, 1865, volumul, în 8°, fiind întreg și bine conservat, cu legătura sa modernă originală; **13.** *Dumnezeștile Liturghii*, Iași, 1868 este un volum în folio, cu foaie de titlu + 142 pagini numerotate + 1 foaie nenumerotată, tipărit cu chirilice, pe hârtie de bună calitate; **14.** un *Tedeum* apărea în 1869 la Buzău, cu litere latine, în format în 4°, cu o ornamentație grafică deosebită, exemplarul de la Râmeț fiind bine păstrat; **15.** un *Ceaslov* de Sibiu din 1877 este întreg și are o legătură în coperti de lemn îmbrăcate în piele, cu ornamentație ștanțată foarte frumoasă și urme de cheutori, realizată în maniera tradițională, dar cotorul a fost reparat grosolan cu pânză; **16.** deosebit de bine realizată sub aspect tipografic este lucrarea intitulată *Dumnezeștile Liturghii*, București, 1887, ediție și exemplar cu valențe bibliofile; **17.** interesantă este desigur prezența în colecția de carte a Mănăstirii Râmeț a unei *Evanghelii grecești* de Veneția din 1893, cu legătură originală din 1901, în coperti din carton îmbrăcate în catifea roșie, cu motive ștanțate, exemplar cu o stare de conservare bună; **18.** un produs al tiparului autohton aparte îl reprezintă și *Orologhionul* de București din 1896, imprimat în mai multe culori, cu 42 de rânduri pe pagină, în maniera vechilor tipărituri românești; **19.** o tipăritură realizată în maniera celor vechi este cu siguranță și *Apostolul* de Blaj din 1911, cu grafica foii de titlu semnată de Flavius C. Domșa, imprimat cu negru și roșu, pe două coloane, în continuarea vechilor ediții de Blaj ale aceluiași titlu, recunoscute prin ținuta lor grafică etc.

Cu prilejul de față, în completarea celor semnalate, tot ca rod al sondărilor din 2008-2009, atragem atenția în mod special asupra unui număr de 7 volume (8 exemplare sau titluri), din aceeași colecție, asupra cărora nu s-a stăruit în considerațiile bibliografice anterioare, sau în cele cu rol de semnal ale studiului de față (ele fiind în mod evident inedite, în proporție aproape integrală, cu excepția unui singur exemplar, la care s-au făcut referiri în 2011 și care e bine să fie reluate și aprofundate și independent, îndeosebi sub aspect bibliografic modern), după cum urmează:

I. Psaltire, Sibiu, 1837 (cota nouă 111; cota veche 737). Textul foii de titlu este următorul: „*Psaltirea/ Prorocului și Împăratului/ David,/ cu/ Molitvele de toate Cathismele, cu/ Cântările lui Moisi, cu Psalmii a-/ leși și cu Pripealele lor, cu Pa-/ radisul Preacestii, și cu Pas-/ haliia./ În zilele Preainălțarului Împărat/ Ferdinand I-lea/ tipărită./ Sibiu./ În Typografia lui Gheorghie de*

Clozius/ 1837”¹². Chenarul titlului este în formă de *poartă stilizată*, cu motive decorative liniare, șiruri de perle, trei reprezentări mici de „îngerăși” stilizați, mici rozete, 2 mici „coroane” stilizate¹³ etc. (**fig. 1**). Conform fișei întocmită de Doina Dregheciu în 2014, dimensiunile cărții sunt: 16,6 x 13,2 cm (semn că tranșele au fost retăiate, la o relegare și restaurare primitivă a volumului), fiind imprimată cu cerneală neagră, pe 2 coloane. Volumul are foaie de titlu și 228 pagini, legătura este realizată între coperti din lemn, îmbrăcate în piele, fără ornamente. Starea de conservare este relativ bună (deteriorările sale sunt stabilizate acum), deși volumul prezintă o patină vulgară pronunțată (o murdărire

¹² Titlu transcris de noi, poate în premieră (nu ne-am propus să verificăm acum acest aspect, dar nu prea am întâlnit referiri în bibliografia de specialitate la exemplare ale ediției în discuție), cu litere latine, după exemplar. În *BRM*, III, 49447, p. 1087, este amintită, succint, această ediție, sub forma: „*Psaltirea, Sibiu în Tip. lui Gheorghie de Clozius, 1837 (24 x 18), 4 f + 288 pagini, cu chirilice*”, ceea ce relevă importanța specială a contribuției bibliografice de față, anume cea a *transcrierii titlului* acestei tipărituri, aflată la confluența tiparului vechi românesc, cu cel modern. De asemenea, înclinăm să credem, că această ediție sibiană, din 1837, din numărul de aproximativ 50 ediții de *Psaltiri*, în limba română apărute, în diferite centre tipografice (ca: Buzău, București, Iași, Neamț, Chișinău, Blaj etc.), în intervalul 1831-1918 (vezi *BRM*, III, nr. 49439 - nr. 49488, p. 1087-1090, este *destul de rară*, astfel că exemplarul de la Mănăstirea Râmeț capătă o valoare patrimonială sporită, comparativ cu reprezentatele celorlalte ediții, mai bine păstrate și mai des pomenite bibliografic (din nou, cu probabilitate teoretică), sau tipărite mai târziu, din răstimpul menționat. Sigur, modelul pe care această ediție îl copiază este cel al *Psaltirilor* editate anterior în tipografia lui Ioann Bart, din orașul de pe Cibin, preluată după 1831, prin moștenire, de către Gheorghe de Clozius, ea nefiind decât o reeditare a *Psaltirii* sibiene din 1831 (apărută în officina lui Ioann Bart) și 1834 (deja imprimată, la exact același format și cu același text, în atelierul lui Gheorghe de Clozius) (*BRM*, III, 49439 și 49440, p. 1087). Ea diferă însă formal de ediția lui Gheorghe de Clozius imediat următoare, din 1838 („*Psaltirea, acum întru acest chip tipărită, întocmai după izvodul cel din Râmnic din Țara Românească, ce s-au fost tipărit la anul 1817; iară acum tipărită al doilea pentru folosul sufletesc...*”; 22 x 17, 6 f. + 364 pagini) (*BRM*, III, 490441, p. 1078), respectiv de cea din 1848, a aceleiași officine („*Psaltirea, acum tipărită întocmai după izvodul cel diin Țara Românească, ce s-au fost tipărit în tipografia Sfintei Episcopii Buzău, în zilele răposatului episcop Chesarie și după acel izvod s-au tipărit aici de al treilea, pentru folosul sufletesc și cu toată cheltuiala Cumpanii Dumnealor Iosif Romanov, vechii libreri din București, la care se află și de vânzare la Bolta din ulița Zărafilor, vecini cu D. Nicolae Hristu...*” etc; *BRM*, III, nr. 49443, p. 1087) etc. O ediție identică cu cea din 1837 (respectiv cu cele din 1831 – a lui Ioann Bart – și 1834), apărea la Gheorghe de Clozius și în 1841, 1847, 1850 și 1857 (*BRM*, III, nr. 49442, nr. 49448, nr. 49444 și nr. 49449, p. 1087), față de care cea din 1837 prezintă o vechime mai mare și, ca atare, o sensibilă valoare bibliofilă mai mare (!). Serialul acesta de *Psaltiri* sibiene este desigur deosebit de important, pentru ortodoxia noastră, până la apariția *Psaltirii* imprimată sub patronajul Episcopului Andrei Șaguna, în Tipografia diecezană, în 1860 (*BRM*, III, nr. 9445, p. 1097).

¹³ Ne face impresia că foaia de titlu, ca și ancadramentele florale ale xilogravurilor mai vechi folosite la imprimare sau unele vignete, au avut negativ metalic, nu lemnos, dar asupra acestor reprezentări, cu particularitățile lor grafice, trebuie efectuate observații detaliate, de specialitate, pentru a susține și argumenta propriu-zis o atare idee. Există însă, niște diferențieri stilistice și tehnice între acestea și xilogravurile propriu-zise, cărora, cu siguranță li se va da în viitor o explicație pe deplin plauzibilă.

excesivă, chiar), pete diferite, îndoituri ale foilor, desprinderi de foi etc., ceea ce presupune necesitatea restaurării sale, conform normelor actuale de restaurare, inclusiv cu îndepărtarea urmelor grosiere de restaurare de epocă (mai mult o cârpeală de nespecialist), efectuate la nivelul coperților și al sistemului de prindere a blocului cărții de coperți, la care a fost supus volumul (probabil în secolul al XX-lea!), restaurare inclusiv cu refacerea coperților, cu refolosirea tăbliilor originale și reemolieră înmbrăcămînții originale din piele (ceea ce ar conduce la o *reconstituire* reală și spectaculoasă a sa, chiar la „reînvierea” cărții!). Pe F [2] verso apare o frumoasă xilografură, reprezentându-l pe „*Prof[ol]rocul și Împăratul David*” (fig. 2); reprezentarea este cunoscută din alte ediții sibiene, placa mai veche fiind încadrată de un chenar floral bogat; dedesuptul plăcii, cu chirilice s-a așezat textul: „*Măinile mele au făcut Organul, și Dea-/ getele mele au alcătuit Psaltirea*”//; compoziția, deși aparent naivă, în ansamblul său, este deosebit de reușită și unitară, sub aspect grafic. Peste tot apar frumoase (elegante chiar, adeseori) inițiale ornate, imprimate cu negru, albe pe fond negru, toate xilografate, precum și vignete ornate¹⁴ (fig.4). Tot pe foile de la început apare și iconița „*Izvorul cel de viață dătător*” (fig. 3), vechea placă, știută de la Blaj (acum foarte uzată), cu semnătura celebră „*D. F.*” (*Dimitrie Finta*, xilografal Blajului¹⁵) și din nou un generos și inspirat chenar vegetal-floral, care asigură cadrul paginii (dedesubtul plăcii vechi s-a tipărit textul cu chirilice: „*Cazi suflet al meu, la maica/ lui Dumnezeu, și te roagă, că aceia/ iaste Izvor plin de bunătăți, și de/ milostivire, și grabnică ajutoare/ celor ce aleargă la dânsa cu credință*”//, și aceasta în chenar floral, cu simetrie impecabilă și detalii de redare grafică, de mare finețe, neobișnuite pentru tehnica xilografurii, în opinia noastră. Există mai multe însemnări manuscrise pe filele sale. Pe foaia de titlu chiar, apare un frumos *ex-libris manuscris* (al unui posesor inițial), scris cu chirilice și cerneală ferogalică maro deschis: „*Dumitru Pavel [m. p.]*”. Pe coperta I, în interior, cu creion negru, s-a scris o listă de câteva persoane - greu lizibilă - înregistrate cu creștari (deci dinaintea de 1900). Pe forzațul ultim, verso, desprins de corpul cărții, apare o însemnare cu creion negru, frumoasă grafie și litere latine (îndeosebi, deși apare „b” mic de mâna, în locul lui „v”!), greu lizibilă și ea, de forma: „*Dumitru Pabel (sic!)/ Dumitru/ Pabelu (?)/ [...]/ Săliște 1875*”//, din care putem deduce că la data respectivă volumul se afla încă la Săliște, la îndemâna preotului probabil al locului (?) (aflat chiar și în posesia sa, conform frumosului său *ex-libris manuscris*, cu chirilice, de pe foaia de titlu!), *Dumitru Pavel*, care adoptase deja scrisul în limba română cu litere latine, dovedind în plus abilitățile sale literar-ortografice și o remarcabilă capacitate de

¹⁴ Pentru ilustrația cărților de Sibiu, dinaintea de 1830, cu semnificative prelungiri și în perioada modernă, este de văzut și Tatay 2007, *passim*.

¹⁵ Lupeanu Melin 1929, p. 23; Tatai-Baltă 1995, p. 163, nota 284; vezi și Mircea 2006, p. 256-294 sau Mircea 2008, p. 295-304.

a se adapta cerințelor vieții intelectuale românești a acelor vremuri de înnoire, când se începuse renunțarea la utilizarea alfabetului chirilic! Deci, putem admite, cu titlu provizoriu, că pe la 1875, cartea se afla tot la Săliște și tot în posesia preotului locului (?), dacă se va certifica și din alte surse, existența acestuia, în localitatea menționată, în cursul secolului al XIX-lea, respectiv a lui Dumitru Pavel, ca în 1856-1858 (conform altor notații ale aceluiași personaj, de pe exemplar)! S-ar putea, de asemenea, ca Dumitru Pavel să nu fi fost decât crâșnic sau cantor la Săliște (deși impresia că el a fost preot este mai puternică, dată fiind abilitatea sa de a scrie, și ca atare mai acceptabilă, cu titlu de ipoteză, dar nu îl găsim încă în bibliografia de care dispunem, într-o astfel de postură!). La sfârșitul textului tipărit s-a scris, cu cerneală ferogalică maro deschis și chirilice amestecate cu litere latine, de mâna posesorului cărții, al cărui *ex-libris manuscris* apărea de foaia de titlu, *Dumitru Pavel*, următorul text: „*La anul [1]856 ni[-]Jau Dat Dumnezeu/ pe Ionu./ În 17 i[...]/ La anul [1]858 Frembruarie (?); 5 zile ne[-]Jau Dat/ Dumnezeu pe Mărie;/ [1]860 Iuni[e] 1^a ne[-]Jau Dat Dumne/ zeu pe Savu/”*, cel care a realizat aceste însemnări fiind (putem crede, conform grafiei identică cu cea a *ex-libris*-ului de pe foaia de titlu) posibil preot al locului, anume al Săliștii (!)¹⁶. Pe forțașul posterior, din hârtie albăstrie, desprins, cu creion negru și litere latine (și, ca atare, textul poate fi considerat de început de secol al XX-lea, după caracteristicile sale), a fost așternut următorul text: „*Gligor Mateaș[u]/ din Spring/ a rămas 9 fl./ dela Caruțiu/ pana la Culesu/”* (oricum consemnarea numelui unui locuitor al Șpringului, de la începutul secolului al XX-lea, este importantă, pentru istoria locală, poate și pentru circulația cărții, dar mai puțin probabil, desigur!). Pe baza acestor însemnări putem admite că în secolul al XIX-lea – al XX-lea, exemplarul s-a aflat la *Săliște* (să fie Săliștea Sibiului?; așa ne pare¹⁷!), până în perioada interbelică, sau până în vremurile mai apropiate nouă, când el a ajuns la *Mănăstirea Râmeț*. Ignorăm, din păcate, la ora actuală, modul în care exemplarul

¹⁶ Aceasta este doar o presupunere interpretativă a noastră, care ar putea fi confirmată, sau infirmată, de cercetările viitoare, nu o afirmație categorică! Oricum, arhiva protopopiatului ortodox Săliște este deosebit de bogată, pentru ca existența acolo a acestui preot să fie certificată sau infirmată, prin cercetări viitoare (vezi în acest sens <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2016/17.pdf>). Preoții, îndeosebi, notau nașterea copiilor lor pe cărțile de slujbă ale bisericilor în care păstoreau sau pe cele care le aparțineau lor personal. Și cantorii făceau uneori însemnări pe astfel de exemplare, din dotarea vechilor biserici, mai ales, dar mai puțin des și de altă natură, extrem de rar pentru a consemna nașterea unora dintre copiii lor, de exemplu!

¹⁷ Și atunci putem lega, sub aspect teoretic (ca primă presupunere), existența acestui preot de *biserica Înălțarea Domnului*, din Săliște-Centru, cunoscută și sub numele de *Biserica Mare*, ctitorie din piatră de secol al XVIII-lea, căreia i s-a conferit și hramul *Sf. Oprea*, pentru că vorbim de locul originar al *Mucenicului Oprea Miclăuș*, dar, încă nimic nu este cert în acest sens, câtă vreme prezența acolo a preotului amintit nu este certificată și din alte surse.

a ajuns în colecția de la Râmeț, probabil prin strădania fostului stareț Evloghie Oța, eventual a duhovnicului Dometie Manolache sau prin donație ulterioară, rămasă sub anonim (!), iar prezența sa aici poate fi corelată cu cea a unui alt exemplar deosebit de valoros, sub aspect patrimonial, *provenit și el de la Săliște*¹⁸. Volumul a fost și inundat, în partea superioară a corpului cărții (el prezintă halourile de îmbibare cu apă), la un moment dat, ceea ce întărește ideea necesității restaurării și curățirii sale prin spălarea foilor, una câte una, și reînclieirea lor, respectiv cu curățirea și refacerea sa radicală, atât a blocului cărții cât și a legăturii etc. De notat este faptul că *Paschaliia* (**fig. 5**) începe cu anul 1809, corespondent, probabil, apariției primei ediții de exact același fel a acestei tipărituri sibiene (!), dar cartea este, în chip cert, din 1837¹⁹. Poate modelul său l-a constituit ediția de Blaj, din 1809, totuși, ceea ce ar explica mai bine și prezența în tipărirea de la 1837 a „iconiței” lui Dimitrie Finta, deși acestui fapt i s-ar putea da și o altă explicație, mai acceptabilă decât cea a transferului nu numai a acestui negativ, de la Blaj la Sibiu (eventual a altor elemente ornamentale, datorate aceluiași xilograf), ci și a unui material tipografic mai amplu (!), ceea ce credem că nu a fost cazul, totuși, în cazul tipografiei lui Gheorghe de Clozius, urmașa celei a lui Ioann Barth, dar cercetări în acest sens mai trebuie făcute (!).

II. Acatistier, Buzău, 1837 (cota nouă: 138). Textul foii de titlu este următorul: „*Acathisteriu/ Care/ Cuprinde în sine și alte oumilicioase Canoa-/ ne și Rugăciuni, pentru osârdia și Eulaviia/ fiește căruia Creștin./ Acum într' acest chip typărit,/ În zilele prea Luminatului, și prea Înălța-/ tului nostru Domn a toată Țara Rumânească./ Alexandru Dimitrie Ghi[ca]: V. V./ Cu blagosloveniia, și cu toată osârdia iubi-/ toriului de D[u]mnezeu Episcop al Sfintei/ Episcopii Buzăul./ Chiriu Chir Chesarie./ În Sfânta Episcopie Buzăul/ Într' a sa acum din nou făcută Typografie La/ Anul Mântuirii 1837. Octo[m]vrie.../ Supt Dire[c]ziia Domnului Vasile Manol[e]//”²⁰, text imprimat cu chirilice și cereală roșie și neagră (**fig. 6**). Dimensiunile volumului sunt: 11,8 x 9,1 cm, conform fișei*

¹⁸ Vezi Mircea, Dreghiciu 2011, p. 255-259.

¹⁹ Totuși, în *BRV*, III, p. 13 nu găsim semnalată decât ediția de Blaj, din 1809 (în 8° mic, 1 foaie + 428 pagini), nici în *BRV*, IV (Adăugiri), p. 129-130 (unde nu figurează nici o *Psaltire*, din 1809), iar din 1810 nu este cunoscută decât *Psaltirea* de Brașov (*BRV*, III, p. 28) etc. Astfel, nu avem încă un răspuns acceptabil, pentru acest detaliu de bibliografie veche! Faptul ne sugerează totuși mai mult ideea, oricât de greu de acceptat este ea, că a putut exista o ediție din 1809 a *Psaltirii* sibiene, editată exact în maniera celei descrise de noi, în oficina lui Ioann Barth, care însă nu s-a păstrat! Desigur, urmează să comparăm atent *Psaltirea* din 1837, cu exemplarul *Psaltirii* de Sibiu din 1811 (care i-a aparținut lui Picu Pătruț), păstrat și el la *Mănăstirea Râmeț*, și să cercetăm, documentar și bibliografic, mai în detaliu, dacă a putut exista, sau nu, și o ediție sibiană din 1809 a acesteia (?) (vezi despre *Psaltirea* din 1811, de la Râmeț, a cărei *Paschalie* începe tot de la 1809, Mircea, Dreghiciu 2011, p. 255-259)!

²⁰ Titlul a fost transcris și în *BRM*, I, nr. 264, p. 15, dar noi l-am redat după exemplarul original.

realizată de Doina Dreghiciu (în *BRM*, I, p. 15 se dau 18-12 cm, ceea ce relevă faptul că marginile volumului analizat au fost drastic micite, la o relegare a sa de epocă!), iar conținutul de pagini era, conform aceleiași fișe, de: „Ft + 1 [F] + 352 pagini”, ceea ce corespunde unei paginații complete²¹. În *Bibliografia modernă* nu s-a făcut nici o descriere a realizării grafice a ediției, care este tradițională din plin, dar și înnoitoare, din acest punct de vedere (sub mai multe aspecte, cum se va vedea din cele semnalate în continuarea studiului nostru), ceea ce se realizează, selectiv, pe baza exemplarului de la Mănăstirea Râmeț, prin câteva dintre considerațiile noastre de față, care nu redau totuși toate amănuntele realizării artistice a cărții. Astfel, se poate aprecia că lucrarea prezintă superbe gravuri (deși Gheorghe Oprescu nu le-a apreciat întotdeauna în acest fel, fiind uneori deosebit de critic la adresa lor²²), de mâna lui „*Ghervasie Monah*”²³, artist a cărui activitate se poate plasa, la Neamț, între 1817-1844²⁴, dar creațiile sale au apărut și în cărțile de la București, cum s-a afirmat în bibliografia de specialitate²⁵ (și, iată, ele sunt prezente și în cele tipărite la Buzău, ceea ce nu s-a specificat în mod deosebit în scrisul istoric de până acum, după știința noastră, dar aceste tipărituri sunt de după 1830 și ca atare nu au stat în atenția celor care s-au axat pe cercetarea cărții românești vechi!). Xilograful semnează, în acest *Acatistier*, de Buzău, din 1837, de pildă, iconița „*Tatăl*”, dintr-un *frumos frontispiciu compozit* (alcătuit din trei „*iconițe*” alăturate, unitare ca stil, așezate la începutul capitolului „*Rugăciunea cea mică...*”) (fig. 8). La începutul cărții, pe F 1 verso, apare remarcabila sa xilografură „*Maica Domnului cu Pruncul*” (în postura de *Împărăteasă, cu Sceptru, Glob, Coroană înaltă cu Cruce și Nimb de Raze, pe Tron, pe Nori, adică în Slavă, Pruncul Iisus* binecuvântând cu ambele mâini) nesemnată²⁶, nedată (fig. 7), dar de mâna lui *Ghervasie*, se poate

²¹ *BRM*, I, nr. 264, p. 15.

²² Criticism parțial, pe care doi autori actuali au încercat cu finețe și mare îndreptățire să îl tempereze (vezi Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 62), relevând și referirile absolut elogioase ale istoricului de artă, la unele dintre creațiile xilografului, de genul: „*toate sunt figuri splendide, de aspect monumental*”, comentariu la chipurile de *apostoli (Iacov, Iuda, Petru, Pavel)* din *Noul Testament*, Neamț, 1818, realizate de *Ghervasie* etc.

²³ Despre acest xilograf, deosebit de talentat (deși unii istorici de artă au fost cumva prea critici cu realizările sale artistice, cu adevărat reușite, deși nelipsite de un anumit primitivism sau frustitate, foarte corespunzător gustului plastic actual) se pot consulta: Racoveanu 1940, p. 17-18; Tatai-Baltă, Tatay 2015, p. 263-272; Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 61-67: autorii semnaleză faptul că, *din 1819*, xilografurile sale apar și în cărțile tipărite la București (p. 62); vezi și Tatay, Tatai-Baltă 2016, p. 43-50.

²⁴ Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 61.

²⁵ *Ibidem*, p. 62 sqq.

²⁶ Cu toate acestea, ea este identică cu mai vechea placă a *Monahului Ghervasie*, imprimată și în cărțile vechi tipărite la București, cu observația că numele autorului, a fost îndepărtat din cartușul său, din colțul dreapta jos, care astfel a rămas alb (!) (vezi aceeași imagine reprodusă la Tatay,

accepta din primul moment, în tot cazul (ca tip, stil și siguranță deosebit de armonioasă a compoziției), plasată în chenar triplu de mici motive decorative. Semnalăm de asemenea prezența, frapantă, pentru o tipăritură de Buzău a unei *vignete* (**fig. 9**), de inspirație apuseană, nu numai ca redare, ci, și ca temă decorativă, pe o altă pagină (de evidentă factură barocă, copiată aproape *tale quale*, dar cu negativ xilogravit, nu metalic, cum aveau cărțile apusene, putem crede!), precum și o *alta*, xilogravită și ea, cu *reprezentarea (de data aceasta de-a dreptul neașteptată) a Basilicii Sfântul Petru de la Roma (fig. 10)*²⁷! În volum mai apare și o superbă *Bunăvestire* (deși cu stângăcii de redare, care însă îi dau o notă de originalitate, de modernism), semnată de același „*Ghervasie Mon[ah]*”, pe p. [52] verso²⁸ (**fig. 11**) și apoi un *frontispiciu*, elegant, *cu flori de*

Tatai-Baltă 2015, p. 414, fig. 459 – aici semnătura autorului figurează, desigur, imaginea apărând în *Rânduiala celor 12 Psalmi deosebi*, București, 1820).

²⁷ Vignetă xilogravită (nesemnată), care i se poate atribui, considerăm noi, aceluiași artist, Monahul Ghervasie, ale cărui lucrări predomină în realizarea programului ilustrativ al tipăriturii din 1837 sau, poate, ieromonahului Constantie (prezent și acesta în aceeași ediție), dar ultimul a fost în tot cazul mai tradiționalist! Noi credem că vigneta rezează fațada *Basilicii Sfântul Petru*, de la Roma, ceea ce se poate deduce prin simplă comparare de imagini. Apariția ei într-o carte ortodoxă are un tâlc aparte și face trimitere la unitatea creștină, inițială, la faptul că în cadrul apropiierilor care se făcuseră între cele două *Biserici* surori, despărțite prin *Marea Schismă*, *Biserica Orientală* era destul de dispusă să recunoască primatul *Bisericii Sfântului Petru*. Desigur, explicațiile noastre exterioare se cuvin a fi aprofundate, pentru a se da o argumentare teologică și istorică mai solidă acestui în aparență insignifiant fapt, prezența imaginii respective într-o vignetă (!), dar foarte grăitor pentru deschiderile intelectuale și artistice înspre Europa, ale acestui artist (cu probabilitate, el a fost tot Ghervasie, cum credem noi, în prima instanță, sau, poate, totuși, nu!) și ale promotorilor ediției din 1837, care, în tot cazul știau foarte bine de ce se raportează la astfel de modele, preluate din cărțile apusene (pentru că vigneta a fost redesenată și sculptată - negativul desigur -, altă explicație mai bună, de moment a faptului, nu avem, aidoma sau plagiată, cum s-ar spune în vremurile de acum, după un model apusean și nu este de conceput că artistul sau editorii nu știau ce semnificație avea ea!). În cartea veche de București (de până la 1830) acest gen de vignetă pare a nu figura (vezi Tatai-Tatai-Baltă 2015, p. 498-506), nici în alte centre tipografice (nici la Blaj unde prezența sa ar fi fost mai de așteptat, dar din punct de vedere artistic Blajul a fost întotdeauna mult mai tradiționalist, din punct de vedere artistic, cum bine se știe, comparativ și cu Sibiul modern etc.), după știința noastră.

²⁸ Și aceasta a fost folosită și în tipăriturile de București vechi, vezi Tatai-Tatai-Baltă 2015, p. 415, fig. 460 („*Ghervasie Mon[ah]*, *Bunăvestire (IV) în chenar cu 12 Sfinți (I)*; *Acatist, București, 1823*”). Autorii menționați fac referiri interesante la activitatea acestui xilograf: a schițat, în *Cadrul foii de titlu a Octoiului*, București, 1816 „*două profiluri de biserici, probabil Secul și Neamțul*” (*ibidem*, p. 61) – ceea ce ne face să îl credităm și ca posibil realizator al vignetei, în care ar fi putut fi figurată *Biserica Episcopală* din Buzău, cum credem noi că stau lucrurile cu aceasta, chiar și al celei care pare a corespunde *Basilicii Sfântul Petru* de la Roma!; compoziția sa *Coborârea Sfântului Duh (Rusaliele)*, din *Apostol*, București, 1820, prezintă influențe apusene, conform citatului: „*Nu doar schema compozițională provine din arta barocă, ci și gesturile și trăirile intense manifestate de Maica Domnului în genunchetă și de apostoli. Ieșirea din cadru a personajului, prăvălit la sol, creând impresia că acțiunea continuă dincolo de ceea ce este vizibil, este un procedeu modern, utilizat în arta europeană*” (*ibidem*, p. 63) – și în vigneta amintită

crin (fig. 12), din nou de inspirație occidentală, barochizantă (de fapt copiat pur și simplu, după un model, probabil catolic, dar cu anume talent și simț plastic, dacă putem vorbi de așa ceva în cazul unei copii, al unei preluări *tale quale*!) Este prezentă și o altă gravură în plină pagină, cu o compoziție zodiacală complexă, cu cele 12 luni ale anului etc., semnată de „*Ieromonah/ Costantie*”²⁹, xilograf ale cărui gravuri apar și ele în anumite ediții de București, sau Iași³⁰. Insolită ne pare, în ilustrația de carte tradițională românească și utilizarea unei vignete gen *vedutta* (*mutatis mutandis*), ca o *vedere* xilogravată, de epocă, cu reprezentarea unui castel (?) (mai puțin probabil!) – poate totuși mai de grabă a unui lăcaș bisericesc, cu 2 turnuri, dar și cu o cupolă de *Biserică ortodoxă* (bizantină) – cu o siluetă alungită (care aduce cu silueta și alungirea actualiei *Biserici Arhiepiscopale* din Buzău, existentă de bună seamă și pe la 1837!)³¹ și cu o destul de largă și lată curte-parc (deci destul de extinsă), îngrădită numai pe trei laturi (ea părea a se continua dincolo de planul prim secționat de artist, în spatele artistului și privitorului!), înaintea fațadei principale (și acum în fața *Bisericii Catedrale* din Buzău există un spațiu destul de amplu, de utilitate

anterior, grădina-parc din prim-planul imaginii, continuă dincolo de secțiunea-cadru concepută de artist, incluzându-l și pe acesta, chiar, la modul sugestiv, și pe privitorul din orice vreme, prin sugestia continuării îngrăditurilor laterale, în spatele decupajului operat de artist, respectiv în afara reprezentării (!); compoziția *Trecerea Mării Roșii*, din *Psaltire*, București, 1820 „*ne duce inevitabil cu gândul la fresca lui Cosimo Rosselli (ajutat în executarea portretelor de elevul său, Pietro di Cosimo) din Capela Sixtină de la Vatican... Evident mai dinamică, xilogravura lui Ghervasie a avut la bază un model de factură barocă, preluat, probabil, prin filieră polono-ucraineană...*” (*ibidem*, p. 65) etc.

²⁹ Ea diferă sensibil, prin mici detalii compoziționale și mai ales prin stil, de reprezentarea lui Ioan Zugraf, din *Calendar pe 140 de ani*, București, 1823, care pare a fi singura xilogravură zodiacală veche bucureșteană, reprezentarea datorată *Ieromonahului Constantie* nefiind imprimată înainte de 1830 în tiparnițele din capitala Țării Românești, care xilograf, ca și Ghervasie, a fost implicat și el în activitatea tipografică a centrului București!

³⁰ Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 67-73. El este considerat *xilograf bucureștean*, activ în perioada 1820-1830 (cu probabilitate, activitatea sa a putut continua și după 1830, dar autorii nu au avut ca temă de cercetare tipăriturile moderne de București, ci numai cele vechi, de până la 1830), fără a fi fost și tipograf.

³¹ O vigneta, care reda fațada fostei *Biserici Catedrale* de la Chișinău, așa cum era ea până la 1836, când a fost înlocuită de un alt edificiu, apare, în opinia noastră, în lucrarea *Pentru datoriile presbiterilor [față] de popor*, Chișinău, 1823, ceea ce relevă faptul că uneori s-a manifestat această tendință, în ilustrația de carte veche și modernă românească, de a se tipări și reprezentări stilizate, schematizate de construcții reale (ca să nu mai vorbim de celebra reprezentare a *Bisericii Catedrale „Sfânta Treime”*, de la Blaj, de către xilograful Vlaicu, de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, sau de *Panorama Blajului*, din *Votiva appreciatio* etc.), tentativa din 1837 (poate mai veche, chiar!), de a reda fațadele *Basilicii „Sfântul Petru”* de la Roma și ale *Bisericii Catedrale* din Buzău nefiind desigur singulare, în acest context; pentru vigneta de la Chișinău vezi Mircea, Dreghicui 2010, p. 25 și coperta I recto.

publică!)³², îngrădită, cu copaci atent redați, în jurul incintei (!), în prim plan apărând și un rondou cu amenajări, probabil vegetale, supraetajate (!) (nu era vorba de o fântână arteziană, considerăm noi, imaginea însă nu este prea clară în zona respectivă și ea ar putea constitui un detaliu cu totul fantezist!) (**fig. 13**). Poate, și această vigneta are o semnificație aparte, dar nouă ea ne scapă îndestul, în momentul de față, deși putem găsi anumite similitudini, mai mult sau mai puțin acceptabile, cu imaginea fațadei actualei *Biserici Arhiepiscopale* din Buzău (!). Pe forțașul posterior apare însemnarea manuscrisă: „*Maica Macrina/ Sf. M-tire Râmeț/ 25 III – 1993*”³³. Tot acolo mai există și următoarea însemnare: „*Anul (1951) Luna martie/ data (19) Ora 4 atunci a încetat din/ această vremelnică vieată sora noastră/ Eufimiea Rânceanu pe cari nu o putem/ uita în veci. Amin./ Domnica Giuroiu/*”. De fapt exemplarul, așa cum reiese în urma analizării legăturii, unde apare un explicit *ex-libris*, i-a aparținut, inițial surorii Eufimia Giuroiu. Astfel, legătura volumului este realizată în carton și pânză, cu motivul „crucii” ștanțat pe coperta anterioară, unde sub acest motiv apare imprimat și numele comanditarei legăturii și al posesoarei volumului: „*Sora Eufimiea Giuroiu/ Mănăstirea Rătești/*”. Pe forțașul anterior, albăstriu, cu litere latine și cerneală neagră mai apărea și însemnarea: „*Anul 1918/ Luna Octombrie 26/ atunci am venit eu la M[ănăsti]rie/ Sora Marica Giuroiu/ Sff[ân]ta Mănăstire Rătești/*”, iar mai jos, ulterior s-a așternut textul: „*Plut. major. adiu./ Georgescu Ioan/ Str. «Regele Carol II», N° 276/ (fost Ucriza - ?)/ Buzău/*”. Pe verso-ul copertii posterioare a fost ștanțat un medalion ovoidal, cu motivul „*Răstignirii*”.

III. Al treilea exemplar, din păcate fragmentar, care ne-a atras atenția, deși valoarea sa patrimonială nu pare a fi deosebită (dar, așa fragmentar cum se află, el certifică o interesantă circulație locală), este: **Ceaslov, [Sibiu], [1850]** (cota nouă: 196)³⁴. Conform fișei realizată de Doina Dreghiciu în 14 ianuarie

³² Încât ne gândim, la modul foarte serios, dacă reprezentarea, originală sub aspect compozițional (!) nu corespunde, totuși, reprezentării fațadei *Bisericii Episcopale* din Buzău (după ce înainte, în lucrare, se reprezentase și tipărise, în chip mai mult decât sugestiv, fațada *Basilicii Sfântul Petru* de la Roma!), precum și a grădinii-parc, îngrădită, amenajată în spațiul dinaintea sa (aceasta din urmă însă ar fi putut fi și imaginată, deși nu ar trebui neapărat să ne raportăm astfel la reprezentare)?

³³ Se număra printre viețuitoarele mănăstirii și în 1988 (Șinca 2013, p. 296), de fapt fiind acolo și în 1983, precum și în 1993 (*ibidem*, p. 332).

³⁴ Identificarea tipăriturii fragmentare ne aparține, dar e necesară rediscutarea sa, prin comparare atentă cu alte exemplare ale *Ceasoslovului* de Sibiu, apărute în oficina lui Gheorghe de Clozius, respectiv cu ediția din 1833 (*BRM*, I, 11669, p. 644; 18 x 12 cm, 2 f. + 395 p.); 1839, datat după primul an al *Paschaliei* (*BRM*, I, 11671; 17 x 10, 5; 418 p.), [1841] (*BRM*, I, 11672, p. 644; 18 x 11 cm: 2 f. + 395 p.); [1842] (*BRM*, I, 11673, p. 644; 18 x 10,5 cm; 395 p.); [1845?] (*BRM*, I, 11674, p. 644; 17,5 x 11; 2 f. + 395 p., cu *Paschalia* între anii 1845-1873) etc., până la apariția, în 1851, a primului *Ceasoslov* apărut în *Tipografia episcopală* de la Sibiu, din timpul Episcopului Andrei Șaguna (*BRM*, I, 11676, p. 644; 19,6 x 12, 5; 278 p.). Exemplarele ediției de Sibiu din

2014, dimensiunile sale sunt: 15,1 x 8,2 cm (probabil dimensiunile zațului; în *BRM*, I, nr. 11675, p. 644, dimensiunile volumului sunt de 19,5 x 11, 5 cm!). Starea lui de conservare este deosebit de precară (redăm din descrierea sa sumară: „*Legătură din lemn, în piele; urme de cheutori; urme de ornamentație vegetal-florală, pe pielea copertilor; cotorul cărții deteriorat; marginile filelor sunt rupte; blocul cărții desprins etc.*”). Nu se păstrează decât filele 35-46 și 321-392, dar cu toate acestea, acest exemplar (aflat în prag de extincție), oferă o interesantă documentație, atât bibliografică în sine, cât și istorică, așa trunchiată cum este ea, cu privire la comunitatea de credincioși ortodocși din zona Râmețului, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și ulterior, din care unul dintre cei care și-au lăsat semnătura pe exemplar, în mai multe variante, a fost *Niculai Repede*. Totodată aceste însemnări de pe carte certifică prezența sa în zona Râmețului, cel puțin din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv de pe la 1877. Redăm în continuare alte câteva dintre observațiile noastre făcute asupra exemplarului. Pe p. 323 apare însemnarea manuscrisă, prin care se certifică circulația cărții în zona din apropierea Râmețului, probabil chiar de la începutul său (respectiv, exemplarul ar fi putut ajunge în zonă din intervalul de timp anterior, al anilor 1850-1877): „1877/ *Repede Nikul[...]/ Născutu Inu/ Anulu 1851//*” (s. n.), știut fiind și că numele de familie *Repede* este specific acestei zone. Pe verso-ul acestei foi, considerăm noi, se află iconița celebră sibiană „*Emmanuel în potir*”, cu următorul text, cu chirilice desigur, dedesupt: „*Gustați și vedeți că Hs./ Domnul iaste, carele să jart-/ fuaște în păhar, sfînșind pre/ ceia de să împreună cu dânsul//*”, negativul fiind desigur vechi și tocit, încadrat într-un chenar floral nou, de pe la 1850 (**fig. 14**). Pe o pagină nenumărată apare o reprezentare a „*Sfintei Treimi*” (iconiță tot așa, mai veche, superbă ca și creație grafică unitară, de mare valoare artistică, cu o cursivitate și armonie aparte a liniilor), cu textul, redactat cu chirilice, încorporat în gravură: „*Trei sânt, carii mărturisesc/ În Ceriu: Tatăl, Cuvântul, și/ Sfântul Duh, și aceste trei ounul/ Sânt. Ioan Cap.1//*” (**fig. 15**). Pe o foaie desprinsă de pe la sfârșit, cu litere latine și cerneală fero-galică, apare însemnarea, deosebit de valoroasă din punct de vedere istoric: „*Panfil Sabo/ Si Kantor G. R./ N.//*” (s. n.), adică „*Greco - Reseritean Neounit*”. Pe coperta posterioară, cu litere latine și creion chimic, cu frumoasă grafie însă (ceea ce denotă o practică curentă a scriscitului), apare, de 2 ori, semnătura: „*Repede Niculai*” și, de altă mână, mai neîndemânatică, cu cerneală neagră: „*Brepej (?)/ iubite (de altă mână)//*” (se

1850 erau descrise sumar în *BRM*, I, 11675, p. 644, ca având 19,5 x 11,5 cm și un conținut de 1 foaie + 395 pagini, anul apariției lor, 1850, fiind acceptat fără nici o îndoială (fără a fi pus între paranteze, ceea ce însemna că fusese luat de pe foaia de titlu!), și ca menționat în *Paschalie*, pe p. 393, cum se specifică cu deosebire acest aspect, nedându-se însă titlul complet al ediției, poate tocmai pentru că exemplarul utilizat ca model, la descriere, nu avuse, totuși, nici el, foaie de titlu!

încercase să se scrie *Repede*, de către un copil, care abia învăța să scrie, dar a rezultat *Brepej*, putem considera!).

IV. Un exemplar valoros (deși fragmentar) pe care îl semnalăm, în premieră, cu acest prilej, în mod special, este cel intitulat ***Proskinitar al Sfântului Munte al Atonului sau Descrierea pe larg a sfințelor locașuri ce sânt zidite de atâtea veacuri împregiurul acestui sfânt munte...***, cu „alfabet de tranziție”, apărut la București, în „*Tipografia Nifon Mitropolitul*”³⁵, în 1856³⁶. Credem că mai corect este a se spune cu *alfabet chirilic*, deoarece cel de tranziție, spre scrierea cu alfabet latin, s-a instituit, sensibil, ceva mai târziu, din 1859 (!).

Este de notat faptul că Virgil Olteanu nu specifică această ediție modernă, deosebit de interesantă și valoroasă, în *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, când dădea o definiție succintă termenului de „*Proskinitar*” („*Carte care furnizează informații asupra locurilor sfinte*”³⁷), ocazie cu care făcea trimitere exemplificativă la: *Proschinitarul Sfântului Munte, Snagov, 1701* (text în limba greacă)³⁸ și la *Proschinitarul sau Închinătorul sântelor locuri*,

³⁵ În *BRM*, III, 49311, p. 1079 așa se specifică. Vezi *foaia de titlu*, publicată în condiții grafice deosebit de bune, la Olaru 2016, p. 28, precum și ediția din 2010 a textului: Monahul Varnava Lukianov, *Proskinitar al Sfântului Munte al Atonului. Prima carte în limba română despre Muntele Athos, București, 1856*, Brașov, 2010, *passim* (din păcate, noi nu avem încă posibilitatea de a consulta această ediție recentă a textului).

³⁶ Vezi *BRM*, III, 49311, p. 1079. Noi ne referim la exemplarul cu nr. inv. nou 167 și vechi 751, din colecția Mănăstirii Râmeț. Titlul complet este: *Proskinitar al Sfântului Munte al Atonului sau Descrierea pe larg a sfințelor locașuri ce sânt zidite de atâtea veacuri împregiurul acestui sfânt munte și la care evlavioșii și drept credincioșii creștini merg spre închinăciune. Aceasta descriere este compusă de profesorul din Academia Sant-Petersburgului și călugărit în monastirea și noa Lavră a Rusicului din acest sfânt munte Ierosimonahul Serafim; după [care, c. n.] acum întâiași dată s'au tradus în limba Română de cel între toți mai nevrednic Monahul Varnava Luchianov din chinovia Sfintei monastiri a Esfigmenului carele s'au ostenit cu observația lucrurilor acelora și și adunarea lor [care, c. n.] adică nu era(u) nici cunoscute nici altfel deslușite nației Române. Tipărite în zilele Prea Înălțatului nostru Domn Barbu Dimitrie Știrbei V. V. Cu blagoslovenia Prea osfințitului Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovalahiei D. D. Nifon, [Cu alfabet de tranziție – de fapt, chirilic!], [București], [Tipografia Nifon Mitropolitul], [1856]. Deși, în *BRM*, se specifică, prin completare, locul concret de tipărire: „*Tipografia Nifon Mitropolitul*”, totuși sunt autori care consideră că lucrarea a fost realizată în *tipografia lui Iosif Romanov, de la București, renumit tipograf, librar și bibliofil* al vremii sale (ceea ce este credibil, respectiv este de presupus și de admis, sub aspect teoretic, până la o confirmare documentară certă și implicarea celui menționat în apariția ediției, realizată sub patronajul Mitropolitului, mai ales că lucrarea a apărut cu ajutorul premuneranților și a presupus eforturi concertate).*

³⁷ Olteanu 1992, p. 298.

³⁸ *BRV*, I, nr. 129, p. 422-423. Titlul, tradus din greacă, este: *Proskinitarul sfântului munte al Atonului, scris și tipărit pe vremea prea evlaviosului Domn a toată Ungrovlachia, Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Voevod, afierosit prea sfințitului Mitropolit al Ungrovlachiei Domnul Theodosie, cu îngrijirea și cheltuiala prea Cinstului Doctor domnul Ioan Comnen, spre a se da în dar credincioșilor pentru mântuirea sufletului său. În teascurile lui Antim Ivireanul, în*

București 1852 (în care însă nu erau referiri la Muntele Athos)³⁹, ediție al cărei autor nu a fost în nici caz Anton Pann (deși ea a apărut în *Tipografia acestuia*⁴⁰), cum se mai afirmă uneori. Sigur, autorul contemporan menționat nu își propusese să trateze exhaustiv edițiile românești vechi și moderne ale unui atare tip de lucrare tipografică bisericească, dar ignorarea, în acest context, a ediției bucureștene din 1856 este oarecum nedreaptă (deși nu i se poate reproșa totuși realizatorului lexiconului menționat nimic), deoarece, aceasta din urmă, însoțită și de bogate ilustrații, a constituit la vremea respectivă o apariție editorială emblematică (considerăm noi), pentru setea publică de lectură a unui astfel de subiect, de la jumătatea secolului al XIX-lea, în spațiul cultural românesc, în ansamblul său, fiind în același timp o veritabilă *premieră* editorială românească. O putem considera astfel, prin deschiderea spre universalitate a culturii generale, creștine îndeosebi, românești, deoarece textul lucrării din 1856 corespundea traducerii în premieră în limba română a unui elaborat literar-teologic doct, despre lăcașurile de cult de la *Muntele Athos*, de renume realmente internațional, redactat de „*Ierosimonahul Serafim*”⁴¹ din „*noua Lavră*” de la Athos a rușilor, pe care, iată, iubitorii de cultură creștină români erau gata să îl asimileze cu mare promptitudine și elan, cât și unui efort remarcabil de modernizare a modului de prezentare a cărții citite de lectorul român al vremii, prin înveșmântarea ei într-o formulă grafică consonantă cu deschiderile europene și gustul general al epocii respective (ceea ce formal corespundea unei energice și foarte curajoase tendințe

Mănăstirea Snagovului 1701 (la sfârșit: *Prin osteneala și corectarea lui Ignatie Fytian ieromonahul*). Ediția este descrisă cu mai multe amănunte în *BRV*, IV (*Îndreptări*), p. 213-215. E în 8°, de 150 pagini, iar între paginile 24-25, avea inserată o *gravură de dimensiuni mai mari*, pliată, care reprezenta schematic „*Muntele Athos, împreună cu toate mănăstirile din Peninsula*” (*ibidem*, p. 213). Alte ilustrații, această ediție nu a mai avut, așa cum reiese și prin foietarea, on line, a exemplarului de la *Biblioteca Academiei* din București. Despre noutatea lucrării, în general, autorul ei, medicul Ioan Comnenul, afirma în *Prefața* dedicată Mitropolitului Theodosie: „*pentru sfintele și cinstitele locuri de închinăciune din sfânta cetate a lui Dumnezeu, Ierusalim, și pentru cele din Muntele de Dumnezeu umblat al Sinaiului, am găsit adesea osebite proskinitarii, pentru Sfântul Munte însă n-am găsit niciunul, niciăier*” (*ibidem*, p. 215).

³⁹ Olteanu 1992, p. 298.

⁴⁰ Textul pornea de la ediția grecească de la Viena din 1807 și de la cea moscovită, din 1837, varianta românească fiind o tălmăcire a celei grecești, realizată prin „*stăruirea și cheltuiala Prea Cuviosului Arhimandrit Calist, Egumenul Sfintei Mitropolii*” a Bucureștiului (*BRM*, III, 49310, p. 1079). Titlul lucrării nu relevă, nici pe departe, rolul de autor, nici măcar de traducător, al lui Anton Pann!

⁴¹ Olaru 2016, p. 28; „*după Proskinitarul publicat în Rusia (1836) de ieroschimonahul Serafim (Serafim - Ștefan Vasiliévici Glagolevsky)*”, trăitor între 1763 și 1843, de fapt, *Înaltă Față Bisericească* a Rusiei (să fie însă acest *Mitropolit Serafim* identic cu *ieroschimonahul* omonim al *Marii Lavre* rusești de la Athos?; se pare că da, autorul citat de noi așa afirmă, dar documentarea noastră este dificilă în acest caz). Desigur, ne-ar interesa dacă ediția rusească a avut și ilustrație, pentru a ne da seama în ce mod aceasta ar fi putut constitui un model (eventual ar fi fost copiată), pentru ediția bucureșteană din 1856!

de ieșire din tradiția grafică, a cărții românești cu conținut religios, de până atunci⁴²). Și această desprindere și modernizare, în modul de prezentare a cărților creștine, de diferite uzanțe, era înregistrată energic, imediat după 1850, în mod paradoxal îndeosebi în mediile ortodoxe românești (nu neapărat în cel al Blajului, rămas în acest context mult mai tradițional, în tot cazul), exemplul cel mai concludent și reprezentativ în această privință constituindu-l imprimarea superbeii *Bibliei* cu ilustrații, cele din urmă de certă factură europeană (ceea ce constituia o remarcabilă inovație, raportată la trecutul cultural și artistic tradițional al românilor), a lui Andrei Șaguna, la Sibiu, în anii 1856-1858. Deși spiritul în care au fost tipărite cele două titluri amintite îndeosebi de noi anterior, *Biblia de la Sibiu*, din 1856-1858 și *Proskinitarul de la București* din 1856 pare a fi același (și pot fi găsite note generale comune, mai mult de atitudine și deschidere spre înnoire, nu și asemănări concrete depline însă), totuși modul de realizare grafică a celor două tipărituri *diferă în chip evident*, dacă se recurge la o comparație formală mai de detaliu, Bucureștiul fiind, în ciuda modernizării incontestabile, mai stângaci și timid (dar și, paradoxal, mai în ton cu gustul estetic de pe la jumătatea secolului, inclusiv cu influența gravurii atonite), decât Sibiul lui Andrei Șaguna, unde europenitatea (în materie de grafică de carte) părea a-și lăsa și mai clar și mai puternic (sau mai curajos) amprenta, desprinsă complet de tradiția răsăriteană, fiind preluată *tale quale* după modele apusene, fără nicio reținere, cel puțin în cazul ediției Bibliei din 1856-1858 (deși atracția era mai ales pentru ilustrația de carte europeană a secolului al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea, decât strict pentru cea contemporană, de pe la mijlocului secolului al XIX-lea!). Traducătorul din rusă al *Proskinitarului* românesc de la 1856 a fost un călugăr de la *Mănăstirea Esfigmenu*, Varnava Luchianov, conform textului, selectat din titlu: „*acum întâiași dată s'au tradus în limba Română de cel între toți mai nevrednic Monahul Varnava Luchianov din chinovia Sfintei monastiri a Esfigmenului carele s'au ostenit cu observația lucrurilor acelora și adunarea lor*”, deoarece aceste informații „*nu era(u) nici cunoscute nici altfel deslușite nației Române*”⁴³, ceea ce relevă faptul că ne aflăm în fața unei *prime ediții*, deosebit de valoroasă și din această pricină, din punct de vedere patrimonial, care nu a mai fost reeditată decât în 2010 (deci la 154 de ani de la apariția sa!). Despre Varnava Lukianov nu se cunosc referințe

⁴² În această desprindere era însă și o influență atonită puternică, venită dinspre evoluția xilogravurii răsăritene, practică îndeosebi la Athos și în spațiul balcanic, pe parcursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului următor, în cadrul căreia se strecuraseră și destule influențe artistice occidentale, cum se acceptă actualmente în bibliografia subiectului!

⁴³ *BRM*, III, 49311, p. 1079.

bibliografice deosebite, expuse într-o lucrare de sine stătătoare⁴⁴, dar el era un bun cunoscător al realităților românești, mai ales al raporturilor românilor cu *Sfântul Munte*, în vremurile mai de demult sau în cele mai apropiate lui, astfel încât traducerea sa a fost una prelucrătoare și îmbogățitoare a variantei rusești (din 1836), pentru uz românesc, nu una preluată mecanic, conform următoarei observații, a lui Claudiu Olteanu: „*Varnava Lukianov nu se rezumă însă la o simplă traducere din Serafim, din cuprinsul Proskinitarului văzându-se clar participarea sa cu date și observații proprii în legătură cu ajutoarele acordate de Țările Române, bisericile și mănăstirile închinare, veniturile din metocurile și moșiile din Principate destinate mănăstirilor din Muntele Athos, numărul călugărilor români, dar și evenimente și întâmplări personale*” (s. n.)⁴⁵. Tirajul ediției a fost, sensibil, *mai mare de 1423 de exemplare* (probabil în jurul a 1500 de exemplare, ceea ce corespundea unui tiraj relativ mare, pentru vremea aceea), de vreme ce lista „*Numele și pronumele (sic!) domnilor abonați*” - care ar trebui analizată în amănunțime, eventual, într-un studiu - deci a premuneranților, publicată pe 11 pagini ale tipăriturii (începând cu pagina 195, până pe pagina 205), conținea 1423 de nume (prețul unui exemplar era de un galben)⁴⁶. Dar să revenim la volumul fragmentar de la mănăstirea Râmeț. El nu are început (începe cu pagina 9, **fig. 16**) și sfârșit (se sfârșește cu pagina 198), un exemplar întreg având VI (- X) foi + 205 pagini, cu dimensiuni de 23 x 20 cm. Are, pe pagina 12, de exemplu, 38 de rânduri, plus o notă de subsol, fiecare pagină de text fiind prevăzută cu un frumos chenar tipografic, cu motive liniar-decorative. Litera de tipar este de foarte bună calitate, elegantă chiar. Între paginile 12 și 13, a fost inserată o litografie în plină pagină (gen *vedutta*), remarcabilă (deși cu multe stângăcii de reprezentare), realizată după un desen în creion, al cărei titlu, tipărit cu chirilice cursive, este: „*Vederea St. Munte al Atonului și Mănăstirile de pe dînsul, despre partea Miază-nopții. No. 1. M. Esfigmenu. No. 2. M. Vatopedu.*”

⁴⁴ Vezi și Olaru 2016, p. 28 („*un râvnitor monah din chinovia sfintei mănăstiri Esfigmenu din Sfântul Munte*”) (din păcate, nu avem la îndemână, încă, nici măcar întreaga bibliografie românească a subiectului).

⁴⁵ Olaru 2016, p. 28 (în continuare se concluzionează: „*Este bine cunoscut faptul că după cucerirea Constantinopolului, în anul 1453, și până la mijlocul secolului al XIX-lea, susținerea Muntelui Athos a revenit Țărilor Române. Edificatoare este în acest sens și o statistică ce arată că în anul 1856 în Țara Românească existau 69 de mănăstiri, dintre care 35 închinare, iar în Moldova 122 din care 29 închinare, mănăstiri ce dețineau la rândul lor mai multe metocuri și moșii. Astfel, fără ajutorul masiv, material și moral al românilor, așezămintele Sfântului Munte, cu toată autonomia dată de turci nu s-ar fi putut menține*”). Valoarea istorico-documentară deosebită a ediției, care pledează și ea pentru ideea includerii exemplarelor sale, câte se mai păstrează, în categoria patrimonială *Tezaur*, pe lângă faptul că ea este o primă ediție, rămasă unică, timp de 154 de ani (ceea ce, sub raport bibliografic, îi conferă și un veritabil statut de *raritate bibliofilă*), este dată și de detaliul, foarte important însă, că ea a apărut cu puțin timp, înaintea momentului de răscruce al secularizării bunurilor mănăstirești, în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, în 1863.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 29.

3. M. Pantocratoru. 4. M. Stavronichita. 5. M. Cotlomușu. 6. M. Iviru. 7. M. Filofteu. 8. M. Caracalu. 9. M. Lavra Sf. Atanasie. 20. M. Hilandaru” (fig. 17)⁴⁷. Trebuie amintit, în acest context, că reprezentarea panoramică a *Muntelui Athos* a pătruns, la începutul secolului al XVIII-lea, inclusiv în pictura murală bisericească ortodoxă, în strânsă legătură cu prezența sa în grafica europeană tipărită, desigur, la noi momentul de început al acestui fenomen putând fi plasat, în epoca lui Constantin Brâncoveanu, a Mitropolitului Theodosie și a lui Antim Ivireanul, în strânsă legătură cu apariția *Proskinitarului* grecesc al lui Ioan Comnenul, în 1701⁴⁸. *Proskinitarul* de la Râmteț include și o serie de alte litografii în plină pagină (spectaculoase, în ciuda stângăciilor lor de redare), care

⁴⁷ Acest gen de reprezentări grafice ale *Sfântului Munte*, sub forma unor gravuri tipărite, fiind cunoscute în manifestările artistice europene de la sfârșitul secolului al XVII-lea-începutul secolului al XVIII-lea, ca produse venețiene, îndeosebi. Sub o astfel de influență se realiza și *vedutta* schematică publicată în ediția *Proskinitarului* grecesc, tipărită la Snagov în 1701, imaginea din 1856 diferă însă mult (ca mod de realizare), deși și ea este destul de stângace, față de cea din urmă (mult simplificată). O celebră gravură de acest tip, este cea tipărită la Veneția în 1713, urmată de alte reprezentări grafice asemănătoare (una apărută la Moscova, de pildă, în 1768 etc.). Paralel cu aceste reprezentări generale și panoramice ale Athosului sau ale mănăstirilor sale, în chip independent (o gravură imprimată la Viena în 1769 reprezenta *Mănăstirea Vatoped*, iar alta a *Mănăstirii Dionisiu*, apărea tot acolo, în 1780; *Mănăstirea Dionisiu* era reprezentată și într-o gravură venețiană din 1754; o reprezentare, de proveniență atonită, a *Mănăstirii Grigoriu* se cunoaște din 1819, iar a *Mănăstirii Simonpetra* din 1839 și 1868 etc., vezi, de exemplu, unele reproduceri pe <https://www.orthodoxartsjournal.org/the-printmaking-tradition-on-mount-athos/> etc.), arta gravurii (reprezentarea de Sfinți, în icoane sau iconițe gravate, care constituiau prețioase suveniruri de pe urma pelerinajelor făcute la aceste locuri sfinte) s-a dezvoltat în cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea și prin monahii mănăstirilor de la *Sfântul Munte*, care au început să recepționeze, încet, treptat, în timp, și unele influențe ale artei europene, în ciuda izolării, pe care cei din urmă și-au impus-o.

⁴⁸ În acest sens este ilustrativă pictura „*Vederea Muntelui Athos*” (de fapt *Vederile*, dinspre est și sud, de dimensiuni nu prea mari), integrabilă *Școlii de la Hurezi*, de la *Biserica Mănăstirii Polovragi* (vezi reproduceri în alb-negru în *Pictura...* 1970, p. 97, imaginea centrală; Popa 2009, p. 25, fig. 3), din 1703, care însă diferă în mod evident de gravura schematică din 1701 (și de reprezentarea din 1856, care nu făcea trimitere la pictura din 1703!), având o cu totul altă sursă de inspirație (cu probabilitate o gravură venețiană). În legătură cu reprezentarea picturală din 1703 vezi îndeosebi Popa 2009, p. 20-21 – compoziția se află pe zidul estic al exonarthex-ului, rezervat, sub aspect pictural, de obicei, *Judecății de Apoi* sau temelor similare; se pare că gravurile venețiene popularizatoare ale locurilor sfinte se aflau la mare trecere, în vremea aceea, în Țara Românească, de vreme ce Paul de Alep afirma că văzuse în pridvorul *Mitropoliei* din Târgoviște reprezentări atât ale Athosului, cât și ale Ierusalimului și Sinaiului; responsabili de introducerea unei astfel de reprezentări în pictura murală de la Polovragi autoarea îi considera pe starețul locului, călugărul Mardarie „reprezentat pe câmpul Muntelui Athos, în partea stângă a intrării” și mai ales pe arhimandritul Ioan „care reia reprezentarea Athos-ului în micul exonarthex al capelei pe care o construia la Cozia”, dar, cum s-a văzut și Mitropolitul Theodosie și Episcopul Antim Ivireanul, cu cercul de intelectuali din jurul lor și de la curtea domnitorului Constantin Brâncoveanu, domnitorul însuși și medicul Ioan Comnenul etc., aveau o atracție puternică pentru *Locurile Sfinte*, pentru *Muntele Athos* cu deosebire. Vezi pentru contextul general al problematicei *Proskinitarelor* pictate (ale Ierusalimului îndeosebi) și Deluga 2014, *passim*.

prezentau cititorului de la 1856 reprezentări grafice capabile să îl facă să își imagineze locurile descrise prin intermediul textului explicativ însoțitor. Era o noutate editorială, să se publice atâtea curajoase imagini însoțitoare (impregnate desigur și de multe elemente fanteziste) ale unor locuri de pelerinaje dorite cu ardoare, deosebit de bine gustate, se poate crede, de publicul cititor al vremii respective (inclusiunea lor în lucrare venea în întâmpinarea unor astfel de nevoi ale virtualilor beneficiari, dispuși să premunereze la apariția unei ediții, căreia, probabil i se făcuse și o reclamă în privința ilustrațiilor deosebite, înnoitoare, pe care urma să le cuprindă). Enumerăm aceste ilustrații litografiate, pe bază de desen în creion, compuse, fiecare, pe două registre (*superior și inferior*), într-o manieră originală, fără precedent la noi, concepțional și tehnic, în arta tiparului bisericesc: „No. 1 Monastirea Esfigmenu (lângă mare)” (fig. 18)⁴⁹; No. 3. M. Pantocratoru (lângă mare), cu Hramul „Schimbarea la Față a Domnului” (fig. 19); No. 4. Monastirea Stavronichita (lângă mare), cu Hramul „Sf. Nicolae” (fig. 20); Monastirea Careia, cu Hramul „Adormirea Maicii Domnului”; No. 5. Monastirea Cotlomușu, cu Hramul „Schimbarea la Față a Domnului” (fig. 21); No. 6. Monastirea Ivirul (lângă mare); No. 7. Monastirea Filofteu, cu Hramul „Bunavestire” (fig. 22); No. 8. M. Caracalu, cu Hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” (fig. 23); Schitu Lacu (românesc), cu Hramul „Sf. Mucenic Dimitrie” (fig. 24); No. 11. Monastirea Dionisiu (lângă mare), cu Hramul „Sf. Ioan Botezatorul” (fig. 25); No. 12. Monastirea Grigoriu (lângă mare), cu Hramul „Sf. Nicolae” (fig. 26); No. 13. M. Simon Petru, cu Hramul „Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos” (fig. 27); No. 17. Monastirea Dohiaru (lângă mare), cu Hramul „Sf. Arh. Mihail și Gavriil” (fig. 28); N. 18. Monastirea Castamanit, cu Hramul „Sfântul] înteiul M[ucenic] Ștefan” (fig. 29); Monastirea Hilindaru, cu Hramul „Întrarea în Biserică a Maicii Domnului” (fig. 30). Sunt incluse și alte elemente grafice, de dimensiuni mai mici, cu rol de frontispicii și vignete, care nu reprezintă neapărat desene litografiate, ci au presupus utilizarea altor tehnici de realizare și imprimare a lor, ca: o vigneta, probabil gravată în metal, reprezentând o *Cruce* simplă, de mormânt, decorată cu flori de crin, în cadru, cu *Soarele* în fundal și cu raze ingenios figurate (fig. 33); o frumoasă iconiță, „Maica Domnului cu Pruncul”, xilografiată, utilizată ca

⁴⁹ În registrul superior figurează reprezentarea Hramului „Înălțarea Domnului”, printr-o compoziție de inspirație apuseană, desenată în creion, unitară, animată, cu inerente ezitări, desigur, peste care însă se poate trece, chiar și din punctul de vedere al exigențelor artistice actuale, relativ ușor, al cărei autor nu este păcate cunoscut; în registrul inferior este redată *vedutta*, din zborul păsării și dinspre mare, a complexului monahal de la Esfigmenu, mult mai stângace decât compoziția anterior prezentată, cu o naivă încercare de redare perspectivală, dar și cu incredibile elemente colaterale, de decor peisagistic (în prim plan, apare, pe mare, un vapor cu zbuturi, dar și cu velatură, care scoate un fum dens pe un coș înalt și gros, element care sporește exotismul reprezentării și alimentează pofta de a porni în călătorie spre locurile sfinte!).

frotispiciu, înaintea textului „2. *Schitul Bogorodița*”⁵⁰ (fig. 31); o „iconiță”, cu o dinamică și modernă reprezentare a „*Sfântului Ilie*”, în bigă, în nori, litografie (?), după un desen schițat cu penița în tuș (?), ca frontispiciu la paragraful „3. *Schitu Proorocului Ilie (un ceas de la Bogorodița)*” (fig. 32); o altă vigneta, cu motivul *Crucii* de mormânt, năpădită de verdeață și flori, cu detalii bogate și fine, probabil imprimată cu un negativ metalic, copiată după un model occidental; o iconiță xilogravată, „*Izvorul cel de viață dătătoriu*”, nesemnată, veche, extrem de tradiționalistă⁵¹; un frontispiciu oval, de inspirație occidentală (gravat în metal, putem crede), alungit pe orizontală, destul de mare (reprezentând doi *Îngeri*, cu *Aureole* și *Aripi*, cu câte o *Cunună de trandafiri*, într-o mână, care țin cu cealaltă mână o *Ghirlandă de trandafiri*, comună, în fundal fiind figurat *Soarele*, cu multiple raze!), înaintea paragrafului „*Schitul numit Nea. O jumătate de ceas de la sfânta Ana*” (fig. 34) etc. Simpla trecere în revistă a acestei ornamentații compozite, amalgamată, asupra căreia dorim să revenim într-un studiu separat, relevă complexitatea și diversitatea acesteia, precum și curajul de a alătura vechiul cu noul (predominant oricum, în realizarea ilustrației, acestei incitante ediții tipografice moderne românești, despre care încă nu știm tot ce ar trebui). Proveniența volumului, în colecția menționată, este mai dificil de reconstituit (el pare a fi făcut parte dintr-o donație mai recentă⁵²), atâta timp cât nici cele câteva însemnări manuscrise, cu litere latine și cu creion negru, nu ne ajută, mai de loc, în acest sens⁵³.

⁵⁰ Nu apare la Tatay, Tatai-Baltă 2015, *passim*, deși pare a fi de București, dinainte de 1830!

⁵¹ Pe care, de pildă, din nou, nu o găsim la Tatay, Tatai-Baltă 2015, *passim*, deși ea pare a fi un negativ bucureștean dinainte de 1830!

⁵² În genul celei din 1980, datorată avocatului „bucureștean” Constantin Mântulescu și fiului acestuia, Ștefan Nataniel, dar pentru a elucida cazul trebuie făcute cercetări documentare suplimentare, în arhiva *Mănăstirii* (cf. Șinca 2013, p. 299).

⁵³ Pe p. 31 apare o semnătură, pe marginea de sus, spre dreapta, a foii: „*Dumitrescu G[e]orge*”; pe p. 127, sus, marginal dreapta, s-a scris (de o altă mână, se pare!, ceea ce infirmă teoria noastră referitoare la aceste însemnări, expusă mai jos): „*Mărturisăște oameni[lor]/ și le spune/ despre/ D-zeu/*”, iar mai jos, tot acolo, de aceeași mână (scrisul pare diferit de cel al lui George Dumitrescu; poate acesta din urmă este al unui descendent al celui dintâi!), pe un spațiu liber, oblic: „*Domnului Lazăr I./ Constantin/ cl. II/ Lic. /Mănăst. Râmeț/*”. Corelând aceste puține însemnări, ne putem întreba și dacă, nu cumva, cartea i-a aparținut lui George Dumitrescu, posesor prim, probabil interbelic - dar semnătura sa pare foarte fugitivă și ca atare prea actuală! - , care l-a oferit Mănăstirii (sau poate un urmaș al său), la un moment dat, mai târziu (nu credem totuși că acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla în vremurile interbelice, de exemplu, ci mai de grabă într-o perioadă mai apropiată de momentul actual, eventual prin anii '70 - '80 ai secolului trecut!), prin intermediul elevului în clasa a II-a de liceu, *Lazăr I. Constantin*. Această ipoteză ar pleda și pentru o circulație transilvană a tipăriturii (ceea ce este deosebit de interesant ca idee, dar greu de dovedit; totuși cei care au scris pe carte, au făcut acest lucru înainte ca ea să fi ajuns în inventarul *Mănăstirii*, ceea ce susține, indirect, posibilitatea unei circulații zonale ale sale!), respectiv nu pentru proveniența sa de la București, prin donație, prin 1980, deoarece donatorul și intermediarul său par a fi din zona apropiată mănăstirii sau oricum din Transilvania!

V. Liturghii, Sibiu, 1856 (cota nouă 93; cota veche: 678). Titlul complet este: *Dumnezeștile/ Liturghii/ Ale sfinților Ierarhi/ Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare,/ Și Grigorie Dialogu./ Typărită în zilele Prea Înălțatului nostru/ Împărat al Austriei/ Francisc Iosif I./ cu Binecuvântarea Prea sfinției Sale Domnului/ Andreiu Barone de Șaguna,/ Episcop al Bise-/ricei greco-resă-/ritene Ortodocse/ în Marele Princi-/ pat al Ardealului,/ Comander al Or-/dinelui Leopold-/ dinu Cesaro-Reg[esc]/ austriacu, și/ Sfetnic din lă-/ untru de Stat al/ Maiestatei Sale/ Cesaro-Regești/ Apostolice./ Sibiu./ în Tipografia diecesană în anul 1856.*⁵⁴ Dimensiunile sale sunt: 24 x 19,5 cm, iar conținutul de 244 pagini, cu ilustrații⁵⁵, iar tiparul, cu chirilice, a fost realizat cu negru și cu roșu. Ancadramentul foii de titlu, deosebit de frumos, dublu, cu motive vegetal-florale abundente (inclusiv cu motivul sincretic al scoicii-melcului-floare, în aranjamentul interior), stilizate cu efect de umbre, perfect simetrice, fără ezitări de redare sau gravare (care apar uneori în cazul xilogravurilor), pare a fi fost gravat în metal⁵⁶ (**fig. 35**). Menționăm faptul că exemplarul a mai fost semnalat, în anul 2011, precum și o însemnare a sa manuscrisă, deosebit de valoroasă, în bibliografia de specialitate, dar neinsistându-se asupra sa ca *reper de bibliografie modernă*, ci, în contextul reconstituirii biografiei generalului Vasile Barbu (1889-1978) și a părintelui său omonim, Vasile sau Basiliu Barbu (1853-1902), fost preot greco-ortodox la biserica de la Râpa Râmețului (actuala Mănăstire Râmeț)⁵⁷. Iată în ce mod se făceau referirile la acest exemplar din colecția de carte veche și modernă de la Mănăstirea Râmeț în acel context: „Am avut fericirea să identificăm în fondul de carte veche și modernă de la Mănăstirea Râmeț, o urmă impresionantă, sub câteva aspecte, a prezenței preotului Vasile Barbu acolo. Respectiv, de pe un exemplar al Liturghiilor de Sibiu din 1856,

⁵⁴ Titlul complet figurează și în *BRM*, III, 32929, p. 105.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Liniile desenului sunt continue, în ciuda frecventelor vârtejuri, detaliile și elementele ornamentale de dimensiuni mai mici sunt de asemenea perfect imprimate, fără nici o stângăcie, așa cum nu se întâmplă în cazul xilogravurilor. Tot spre ideea de gravură în metal trimit și hașururile verticale, deosebit de fine și perfect liniare, care asigură un fundal grafic ușor gri, deosebit de binevenit, chenarului vegetal-decorativ din interior. Aceeași tehnică este sugerată și de pecetea-blazon, perfect circulară, a vlădicii, de pe foaia de titlu, foarte bine imprimată și ea, cu surprizătoare detalii, acuratețe și ele.

⁵⁷ Vezi în acest sens Mircea, Bota 2011, p. 21-22, din care cităm: „Vasile Barbu s-a născut, conform propriei sale mărturisiri, în 17 martie 1889 la Geoagiul de Sus, județul Alba, din părinții Vasile (tatăl său a trăit în intervalul 9 martie 1853 – 24 noiembrie 1902) și Ioana, născută Sabo (a trăit din 29 iunie 1859 până în 18 decembrie 1943). Tatăl autorului autobiografiei de față, care și-a încheiat existența ca preot al Bisericii de la Râpa Râmețului... era fiul lui Gheorghe Barbu al Stoichii (trăitor în intervalul 1829-12 iunie 1864), originar din Tibru. N-ar fi exclus ca și Gheorghe Barbu, bunicul viitorului general, pe linie paternă, să fi fost tot preot, pentru că, de obicei, cutuma îmbrățișării profesiei sacerdotale se transmitea, cum bine se știe, din tată în fiu etc.”.

care a fost relegat, împreună cu o Evanghelie, în 15 iunie 1879, la Sibiu, prin grija sa, conform unei foarte frumos grafiate însemnări manuscrise de pe forțașul anterior al cărții, aflăm următoarele: «Ace[a]sta Dieasca si Sfânta Liturgia s[-]ja legatu odata cu Evangelia in 1879 15/ 6 la Sibiuu pre sama Biseri- / ci[i] dela Ripa și a contribuitu pentru legatu/ Ciora Chirila 1 fl[orin] v[aluta] a[ustriaca]/ Geoagiu 15/ 6 [1]879/ parohu la Ripa»⁵⁸, pentru a se completa cu câteva observații, foarte îndreptățite, asupra acestui text scris: „Ce ne denotă însemnarea respectivă, dacă mai zăbovim un pic asupra sa? Încă doi termeni culți, pe lângă sofisticatul «Dieasca», simptomatici pentru atmosfera spirituală general românească din Transilvania anulului 1879, folosiți de preot, respectiv „a contribui”, neologism elitist al epocii și forma de scriere a prenumelui său, latinizantă în mod evident, respectiv «Basiliu», în loc de curentul, românescul și popularul «Vasilie»⁵⁹ (s. n.). Dar să revenim la exemplarul în speță, care conform fișei redactate de Doina Dreghiciu în 17 noiembrie 2009 a fost imprimat cu cerneală tipografică neagră și roșie, pe o

⁵⁸ *Ibidem*, p. 22; **fig. 36.**

⁵⁹ *Ibidem*. Comentariile, pe marginea însemnării respective, continuau astfel: „Ca să concluzionăm, nivelul său cultural elevat este relevat atât de faptul în sine al redactării unei însemnări pe o carte (numai un om cu preocupări livrești practice astfel de înscrisuri), al cărei scop a fost consemnarea grijii față de două exemplare moderne de carte bisericească din dotația parohiei, Liturghia și Evanghelia, cât și limbajul în sine sau potențialul de exprimare al preotului de la Râpa Râmețului. Cultura sa provenea desigur și din prețuirea deosebită față de carte pe care o avea (din frecventarea asiduă a textelor tipărite), el evidențiind și reale preocupări de bibliofil... Astfel, preocuparea sa de a fi legat două cărți la Sibiu – centru atât al ortodoxiei românești transilvane, cât și un oraș cu mari tradiții meșteșugărești, inclusiv în privința legătoriei de carte, cu cheltuieli suplimentare, dar în cele mai bune condiții pentru exemplarele implicate, denotă din plin această grijă față de cartea românească de slujbă a vremii sale. Apoi, același lucru ne este dezvăluit și de gestul redactării în sine a însemnării de pe forțaș, prin care ținea – din exemplară corectitudine – să consemneze pentru fixarea în memoria colectivă donația făcută de către parohianul Cioară Chirilă și sub acest din urmă aspect ne putem da seama că relațiile sale cu cei păstoriți erau dintre cele mai bune, în ansamblul lor. Interesant cu prisosință desigur, în contextul relevării preocupărilor sale bibliofile, este detaliul pe care legătura celor două cărți ni-l dezvăluie, anume faptul că preotul Vasile Barbu, tatăl viitorului general omonim, a ținut să își immortalizeze contribuția avută la relegarea Liturghiei și Evangheliei amintite, prin ștanțarea aurită a numelui său pe coperta posterioară..., ca un veritabil *ex-libris*, sub forma «Basilie (de data acesta vedem că își românezează parțial numele, nu îi mai latinizează terminația sub forma Baziliu...) Barbu/ paroch gr. ort./ 1879/». Acest lucru semnifică și faptul că el contribuise substanțial la relegarea celor două exemplare de carte, mai mult decât Chirilă Cioara, putem crede, motiv pentru care preotul și-a așezat numele pe coperta posterioară, în maniera semnalată, dar n-a mai amintit contribuția sa în însemnare...” (*ibidem*, p. 22-23). Desigur, există și posibilitatea ca amândouă exemplarele respective să îi fi aparținut preotului Vasile Barbu (ceea ce ar explica pe deplin prezența *ex-libris*-ului său), care a hotărât însă, ca, în urma relegării (cu contribuția și a lui Chirilă Cioara, sau numai a acestuia din urmă!), ele să intre în inventarul cărților de slujbă ale bisericii de la Râpa Râmețului, unde de altfel au și rămas până în vremurile actuale, ca un veritabil și valoros dar spiritual al preotului menționat și al enoriașului său!

coloană. Pe verso-ul foi de titlu apare o „litografie” (se afirma în fișa de obiect; probabil o *xilogravură*, totuși), „*Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt*”. Legătura volumului era descrisă succint astfel: „*legătură din carton în piele, cu urme de cheutori și ornamentație vegetal-florală și figurală, inițial aurită, coperta parțial deteriorată*”. Se poate remarca frumusețea acestei legături, copertile fiind îmbrăcate în piele roșie (așa-zis „*de Cordoba*”, ne pare), în discretul medalion central al copertii I era reprezentat „*I[isu]s H[risto]s*”, pe tron, binecuvântând - reprezentarea este destul de șteasă, la ora actuală, iar în cel de pe coperta a II-a, „*Ar[hanghelul] Mih[ail]*”, dedesuptul acestuia fiind ștanșat și *ex-libris*-ul „*Basilie Barbu./ paroh gr. or./ 1879/*” (fig. 37). Pe lângă deteriorările copertilor, exemplarul mai prezintă: foi parțial desprinse de corpul cărții, file îndoite sau rupte la colțuri, patină vulgară etc.

VI. Octoih, Sibiu, 1861. Cota nouă 105 (cota veche: 724)⁶⁰. Exemplar complet, păstrat destul de bine. Are 3 foi + 241 pagini cu ilustrații⁶¹. Tipar cu chirilice, cu roșu și negru. Fișa cărții, transcrisă de Doina Dreghiciu a fost întocmită de monahiile Ambrozia Chișiu și Dionisia Popa în 16 noiembrie 2009. Volumul are o ilustrație deosebit de bogată, tradițională, dar și profund înnoitoare, realizată, parcă, integral cu ajutorul gravurii în metal (noi sesizăm evidente diferențe estetice și tehnice, față de tipăriturile mai vechi cu ilustrație xilogravată). Litera tipografică este și ea perfectă, superb tăiată și imprimată. Foaia de titlu are, în chip tradițional o „*Poartă*”, care a fost, cu probabilitate, gravată în metal (deși respectă tradiția porților xilogravate), cu reușite iconițe (sus central apare „*Cina din Mamvri*”, lateral „*Maica Domnului*” și „*Sfântul Ioan*”; apoi în pandant, în jos sunt reprezentați „*Sfinții Cosma și Damaschin*” etc.; jos, central apare „*Sfântul Nicolae*”, flancat de „*Iisus Hristos*” și „*Maica Domnului*”, precum și de „*Ioan Zlatoust*” și „*Grigorie Bogoslov*”)⁶². Liniile

⁶⁰ Titlul complet este: *Octoih Ce se zice Ellineaște Paraklitiki. Tipărit în zilele Prea Înălțatului împărat al Austriei Franțisc Iosif I. Supt privegherea și cu binecuvântarea Prea Sfinției Sale Domnului Andreiu Barone de Șaguna, Episcop al Bisericii greco-răsăritene Ortodoxe în Marele Prințipat al Ardealului, Comander al Ordinului Leopoldinu Cesaro-Regescu austriacu și Sfetnic din lăuntru de Stat al Maiestatei Sale Cesaro-Regesci Apostolice, Sibiu (Tipografia diecezană), 1861. Este vorba de exemplarul cu cota veche 724/ B, de la Mănăstirea Râmeț, păstrându-se în colecție încă alte 3 exemplare ale acestei tipărituri de Sibiu, anume exemplarele cu cotele: 82 (cotă veche 673), 95 (cotă veche 724/ A) și 198 (fără cotă veche) - vezi Zamfir 2009, p. 54.*

⁶¹ BRM, III, 42318, p. 662.

⁶² Ea este absolut la fel, ca reprezentare, cu cea a *Mineelor* de Buda din 1804-1805; vezi Tatay 2011, p. 139, fig. 1 sau a *Mineiului pe luna septembrie*, Sibiu, 1856 (*ibidem*, p. 142, fig. 4); vezi și minuțioasa și profesionista descriere a foi de titlu de Buda, inspirată după tipăriturile râmnicene (*ibidem*, p. 66-67). Totuși, autoarea menționată sesiza diferențieri sensibile, dar grăitoare, între foile de titlu ale *Mineelor* de Buda din 1804-1805 și cele, identice, în proporție însemnată, ale unor cărți de cult sibiene, din timpul Episcopului Andrei Șaguna: „*Nu mică ne-a fost mirarea când am descoperit în cărți tipărite la Sibiu, precum Penticostarionul din 1841... și Mineiul lui Andrei Șaguna din 1853-1856..., două variante ale foi de titlu a Mineiului de Buda. O privire atentă*

extrem de cursive și egal imprimate, hașururile fine, deși totul este extrem de tradițional, în configurare și execuție chiar, trimit gândul la un negativ metalic (**fig. 38**). Pe la început, s-a imprimat și o frumoasă gravură în metal, în plină pagină, în chenar cu motive vegetal-florale deosebit de reușite, o *Răstignire*, de certă factură apuseană, gravată (?) de *I. G. Flegel*, preluată pur și simplu din practica ilustrativă a cărților de cult catolice (!), în maniera celor care apar și în celebra *Biblie a lui Șaguna*, din 1856-1858, cu totul desprinsă din practica ilustrativă autohtonă (**fig. 39**). Din nou diferențierea între xilogravură și gravura în metal este greu de făcut pentru un nespecialist (dar un negativ în lemn, de o asemenea finețe și complexitate compozițională este din nou greu de imaginat pentru această reprezentare, din nou calchiată, ca să nu spunem plagiată, după modelele artistice europene). În text, la un moment dat, apărea iconița, de aceeași factură înnoitoare, apuseană, „*Tatăl, Fiul și Sfântul Duh*”, nesemnată, probabil gravată tot în metal. Legătura, frumoasă, a fost realizată între coperti din carton îmbrăcate în piele vișinie, cu un motiv decorativ unitar, armonios, ștanțat. Coperta anterioară are ștanțat acest model unitar, cu o „*cruce*” centrală, care a fost aurit, în timp ce, cu un efect artistic foarte reușit, pe coperta posterioară, același model ștanțat nu a mai fost aurit, contrastul punând în evidență, cu rafinament plastic real, ambele motive, chiar dacă ele se repetau (fără a plictisi însă). Volumul mai păstrează cheutorile din piele și metal originale, funcționale încă (**fig. 40**). Pe forțașul I recto s-a scris cu creion negru și litere latine: „*Dăruită Sf. Mănăstiri/ «Izvorul Tămăduirii»/ Râmeș Jud. Alba/ Munții Apuseni/ de către/ familia Nicolae și Cornelia Hociotă/ Săliște Jud. Sibiu/ 6 Decembrie 1947/ N. Hociotă* (semnătură cu cerneală albastră mai închisă)”. Dedesupt s-a scris cu cerneală albastră mai deschisă: „*Adusă de Arhimandritul/ Sevastian*!”⁶³.

asupra celor trei foi ne demonstrează că, dacă aceea a Mineiului din orașul maghiar era alcătuită din moduli, cum spune și Gh. Oprescu, cele de la Sibiu sunt trase după o singură placă”, s. n. (*ibidem*, p. 68). Să nu fie și acesta un semn că în cazul tipăriturilor moderne de Sibiu, aduse în discuție, în mod special în cazul *Octoiului* din 1861, negativele acestor ilustrații au fost metalice, chiar și cele ale acestor *foi de titlu unitare*, calchiate după cele xilogravate de Buda? Noi înclinăm să considerăm că întreaga ilustrație a *Octoiului* examinat acum nu este xilogravată, ci metalică, dată fiind calitatea și acuratețea acesteia (inclusiv cea a foii de titlu), dar acest lucru se va stabili, ca un adevăr absolut (deocamdată se emite numai o idee interpretativă) (sau ca un neadevăr), doar de către istoricii de artă abilitați în acest sens, noi neavând o astfel de specializare, propriu-zisă.

⁶³ Este vorba despre părintele *Sevastian Cimpoca*, devenit din 1946 duhovnic al *Mănăstirii Râmeș*, care în decembrie 1947 se afla într-o amplă campanie de colectare de bunuri pe seama lăcașului de cult amintit, în zona „*Brașov și Târnava Mare*” (Șinca 2013, p. 226), dar și a Sibiului, se poate accepta, de vreme ce a adus la Râmeș această donație importantă. Ulterior a rezidat, sub numele de *Sava Arhimandritul*, până la sfârșitul vieții (1955), la *Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul”* din Alba Iulia.

VII. Noul Testament, București, 1877 colligat cu *Cartea Psalmilor, București, 1877*. Titlul întreg este: *Noulu/ Testamântu/ Alu/ D[o]mnului nostru/ Iisusu Hristosu,/ București, 1877/ Pentru Societatea Biblicească cea britanică și de străinătate,/ Calea Moușilor, 51.*⁶⁴, iar al colligatului: *Cartea/ Psalmiloru./ Tradusă/ După testulu originalu./ București, 1877./ Pentru Societatea biblică cea britanică și de străinătate./ Calea Moușiloru, 51.*// Cota nouă: 136 (cota veche: 719) (**fig. 41-42**). Conform fișei întocmite de Doina Dreghiciu în noiembrie 2009, lucrarea a fost tipărită cu alfabet de tranziție, cu cerneală neagră, pe 2 coloane. Dimensiunile ei ar fi: 21,8 x 15, 2 cm (probabil ale zătului!). Starea de conservare este relativ bună, dar volumul prezintă urme de atac microbiologic (bacterian), ceea ce era desigur deosebit de grav, ca și tendința desprinderii de bloc a unor file, pete de diferite proveniențe (dar, în mare, cartea își mai păstra unitatea și legătura originare) etc. Există și câteva însemnări în cuprinsul său. Pe coperta I, în interior, s-a scris cu creion negru și litere latine: „În 23 februarie au Răposatu/ George Vilcu in Anu 1896./ Eu Ioan Gl: Martin/ Prin Ioan Nedelg (sau, poate, totuși, Nedelea)” - însemnare utilă pentru istoria locală a Rodului, sat aparținător de comuna Tilișca, județul Sibiu. Dedesupt, cu cerneală albastră și litere latine s-a scris ulterior, de o altă mână: „Dăruită/ Mănăstirii Râmeți de **Salomia și/ Elena Vâlcu Comuna Rod/ Jud. Sibiu/ 5 Iunie 1953/ prin starețul Ieromonah/ Evloghie Oța**”, s. n. (scrisul lui Evloghie Oța, n. n.; acest autograf conferă volumului o valoare patrimonială deosebită, inclusiv prin specificarea donatoarelor, urmașele probabile ale lui „George Vilcu”, decedat la 1896, putem crede; data realizării donației este de asemenea grăitoare, pentru ultimii 2 ani de activitate ai lui Evloghie Oța la Râmeț, care a păstorit acolo, cu ardoarea binecunoscută, până în 1955)⁶⁵. Pe o foaie liminară, de la început, cu creion negru și litere latine: „*la Beu* (în text, cu literă mică: *beu*) *1 fiorin si la Sebișu* (în text, tot cu literă mică) *2 fiorin[i] la stempar (?) 7 c[r]e[i]țar[i]/ la Staer* (în text cu literă mică) *7 fiorin[i] și 60 și 6 videre/ [...]. Am și cărașuea/ 50 și dioa mea 50 și ceirnut (?)/ 40/”*, notațiile fiind legate tot de familia Vâlcu, de la Rod (ele i-au putut aparține lui George Vâlcu, fost, eventual, preot al locului!). Volumul își păstrează legătura originală, între coperti din carton, îmbrăcate în pânză neagră, ornamentate, marginal, cu chenare succesive, ștanțate sec (!), coținând elemente decorative stilizate, atât pe Coperta I recto, cât și pe Coperta a II-a verso. Elementele decorative stilizate, sobre, reușite, par a fi fost, totuși imprimate cu alb sau gri (nu sec, totuși, deși ele pot părea albe doar din cauza impurităților acumulate în adânciturile lor!).

⁶⁴ *BRM*, III, 42122, p. 649. În acest repertoriu bibliografic se dădea ca loc de tipărire: „(Viena, Tipariulu lui A. Holzhausen)”, după specificația de pe colligat. Pe verso-ul foi de titlu, în unele exemplare, apare informația tipăririi cărții la Viena. Dimensiunile și paginația erau: 26 x 20,5cm (măsurarea exemplarului de la Râmeț trebuie refăcută, desigur); 2 foi + 364 pagini.

⁶⁵ Șinca 2013, p. 182.

Fig. 1 - Psaltire, Sibiu, 1837. Foaia de titlu

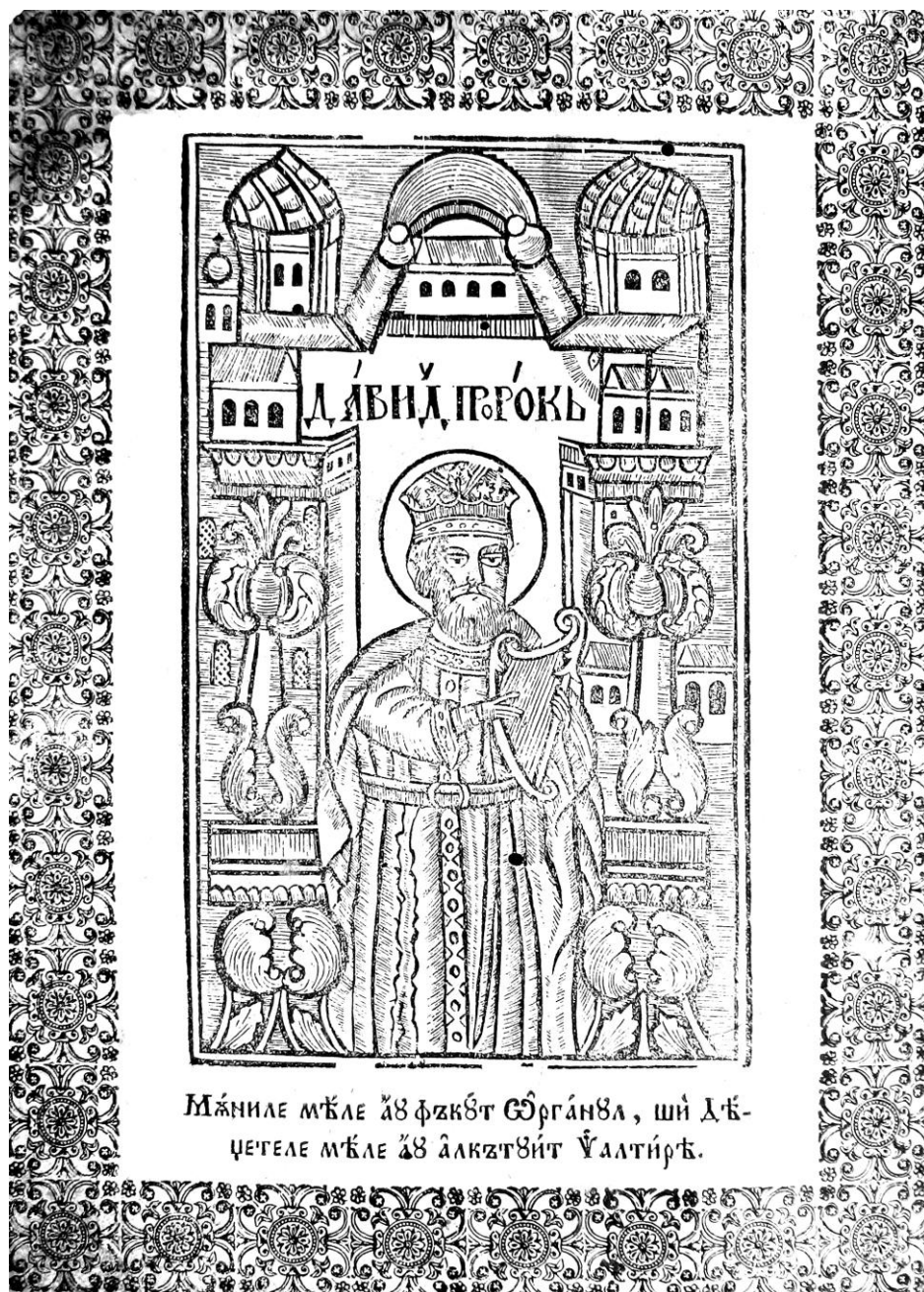

Fig. 2 - Proorocul David, xilogravură, Psaltire, Sibiu 1837

Fig. 3 - Izvorul cel de viață dătător, xilogravură, *Psaltire*, Sibiu 1837

Fig. 4 - Vignietă, *Psaltire*, Sibiu, 1837

ДЕЛА ФІУЕРѢ
АГОАТЪ КЪ ПІУРА,
 ШН ДЕЛА АДАМЪ ОМДА ЧЕЛ АТЖЮ ЗНАНТ,
 АГОАРЧЕРЪ ІНДИКТІОНСАВИ, А ФЛВ. ДЕ ЯННИ АЛ ДІ.

Аннѣ ДЕЛА АДАМ.	Аннѣ ДЕЛА ХС.	ІНДИК- ТІОН- СА.	Крѣг. СОБРА.	Мѣна АНСАВИ	Крѣг. ЛВННѢ	Өгми- лѣ.	Өлѣк- та.	СЛОВА ПАУЛА
ѡЦЗІ	ѡУА	В	А	А	А	АІ	З.	П
ѡЦНІ	ѡУІ	Г	В	В	В	КЕ	КБ	Б
ѡЦАІ	ѡУАІ	Д	Г	Г	Г	С	ЕІ	Ф
ѡЦК	ѡУВІ	Е	Д	Е	А	ЗІ	А	А
ѡЦКА	ѡУГІ	С	Е	С	Е	КН	КГ	Ю
ѡЦКВ	ѡУДІ	З	С	З	С	А	ВІ	Р
ѡЦКГ	ѡУЕІ	И	З	А	З	К	А	И
ѡЦКА	ѡУСІ	А	И	Г	И	А	К	Ъ
ѡЦКЕ	ѡУЗІ	І	А	А	А	ВІ	А	У
ѡЦКС	ѡУНІ	АІ	І	Е	І	КГ	КН	Е
ѡЦКЗ	ѡУАІ	ВІ	АІ	С	АІ	А	ЗІ	Ч
ѡЦКН	ѡУК	ГІ	ВІ	А	ВІ	ЕІ	С	П
ѡЦКА	ѡУКА	АІ	ГІ	В	ГІ	КБ	КЕ	Б
ѡЦЛ	ѡУКВ	ЕІ	АІ	Г	АІ	З	АІ	Ф
ѡЦЛА	ѡУКГ	А	ЕІ	А	ЕІ	НІ	Г	М
ѡЦЛВ	ѡУКА	В	СІ	С	СІ	КА	КВ	Ю
ѡЦЛГ	ѡУКЕ	Г	ЗІ	З	ЗІ	АІ	І	Р
ѡЦЛА	ѡУКС	А	НІ	А	НІ	КВ	КА	И
ѡЦЛЕ	ѡУКЗ	Е	АІ	В	АІ	Г	НІ	Л
ѡЦЛС	ѡУКН	С	К	А	А	АІ	З	М
ѡЦЛЗ	ѡУКА	З	КА	Е	В	КЕ	КБ	Б

Fig. 5 - Păscălie, Psaltire, Sibiu, 1837

Fig. 6 - Acatiser, Buzău, 1837. Foaia de titlu

Fig. 7 - *Maica Domnului cu Pruncul*, xilogravură, Acatiser, Buzău, 1837

Fig. 8 - Frontispiciu compozit, xilogravură, Acatiser, Buzău, 1837

Fig. 9. – Vignietă, Acatiser, Buzău, 1837

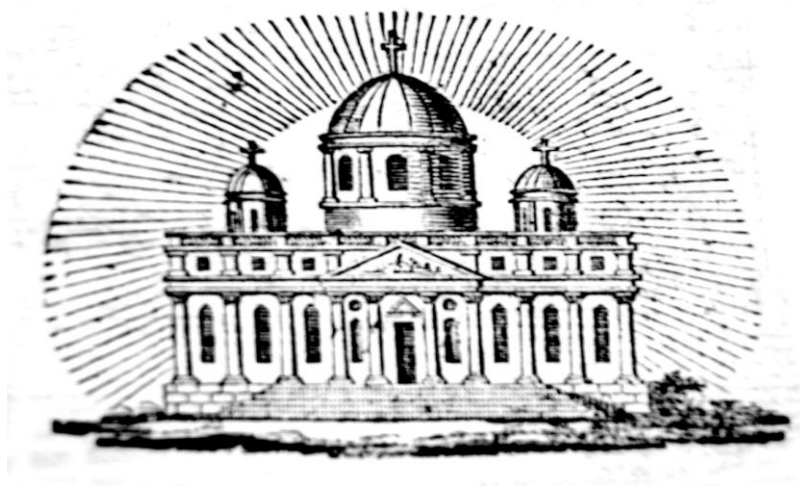

Fig. 10 - Vignietă, *Basilica Sf. Petru*, xilogravură, Acatiser, Buzău, 1837

Fig. 11 - Buna Vestire, xilogravură, Acatiser, Buzău, 1837

Fig. 12. - Vignietă, *Acatiser*, Buzău, 1837

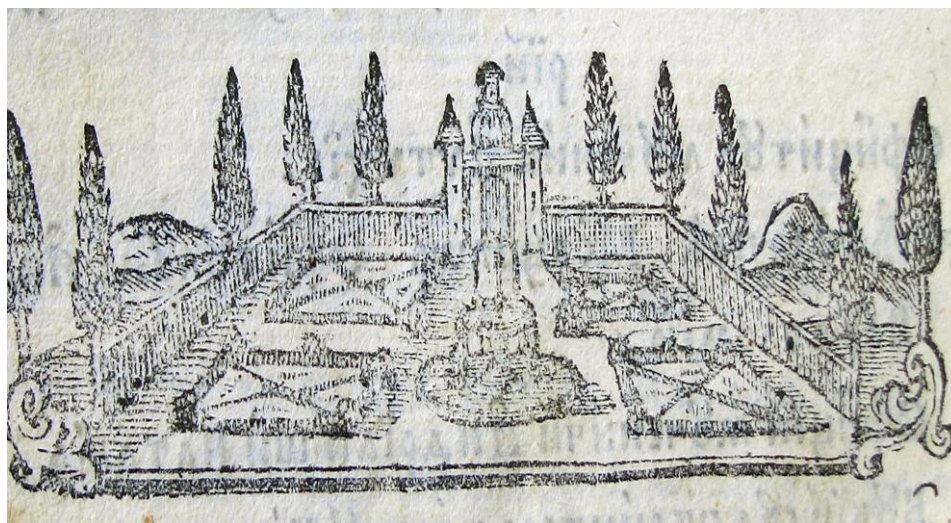

Fig. 13 - Vignietă, Catedrala din Buzău, *Acatiser*, Buzău, 1837

Fig. 14 - Iisus în potir, xilogravură, Ceaslov, Sibiu, 1850

Fig. 15 - Sf. Treime, xilogravură, Ceaslov, Sibiu, 1850

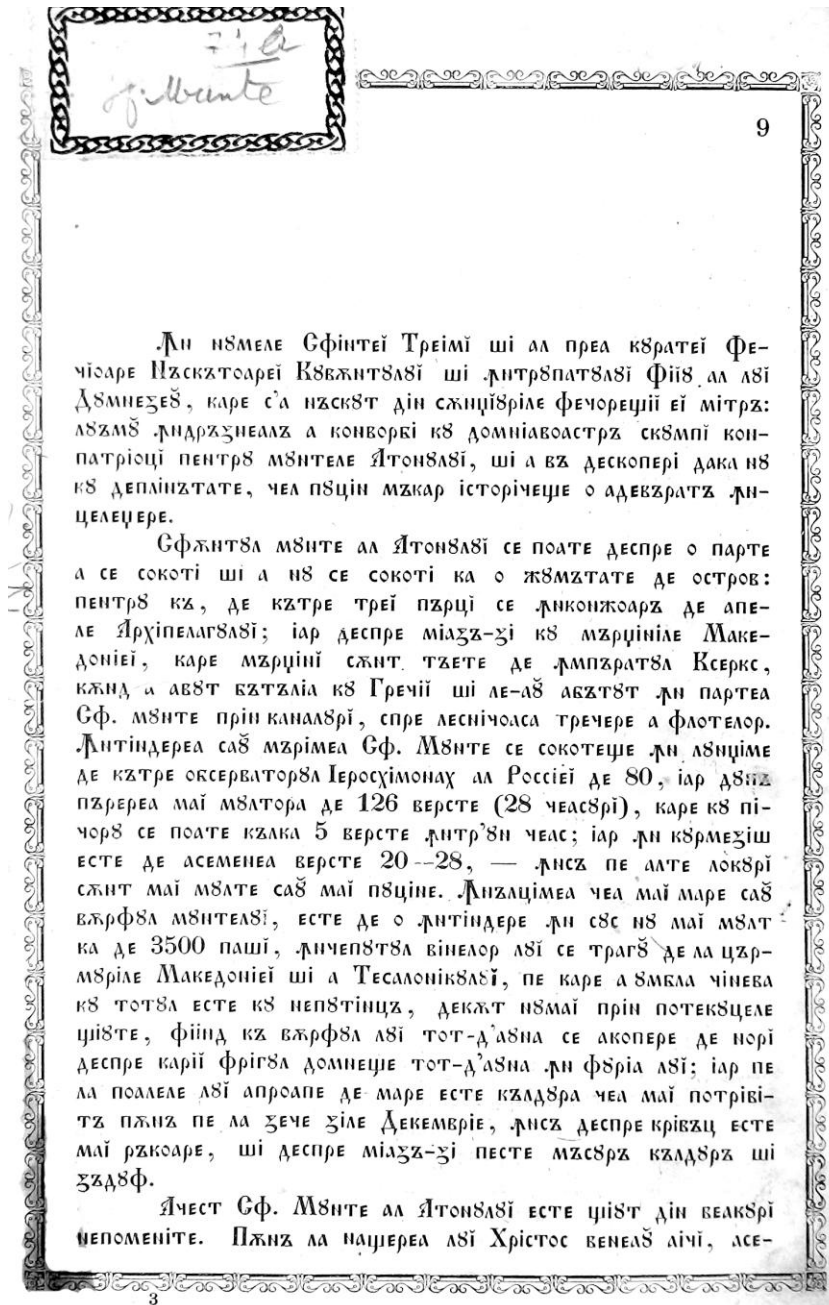

Fig. 16 - Cuvânt înainte la Proschinitar, București, 1856

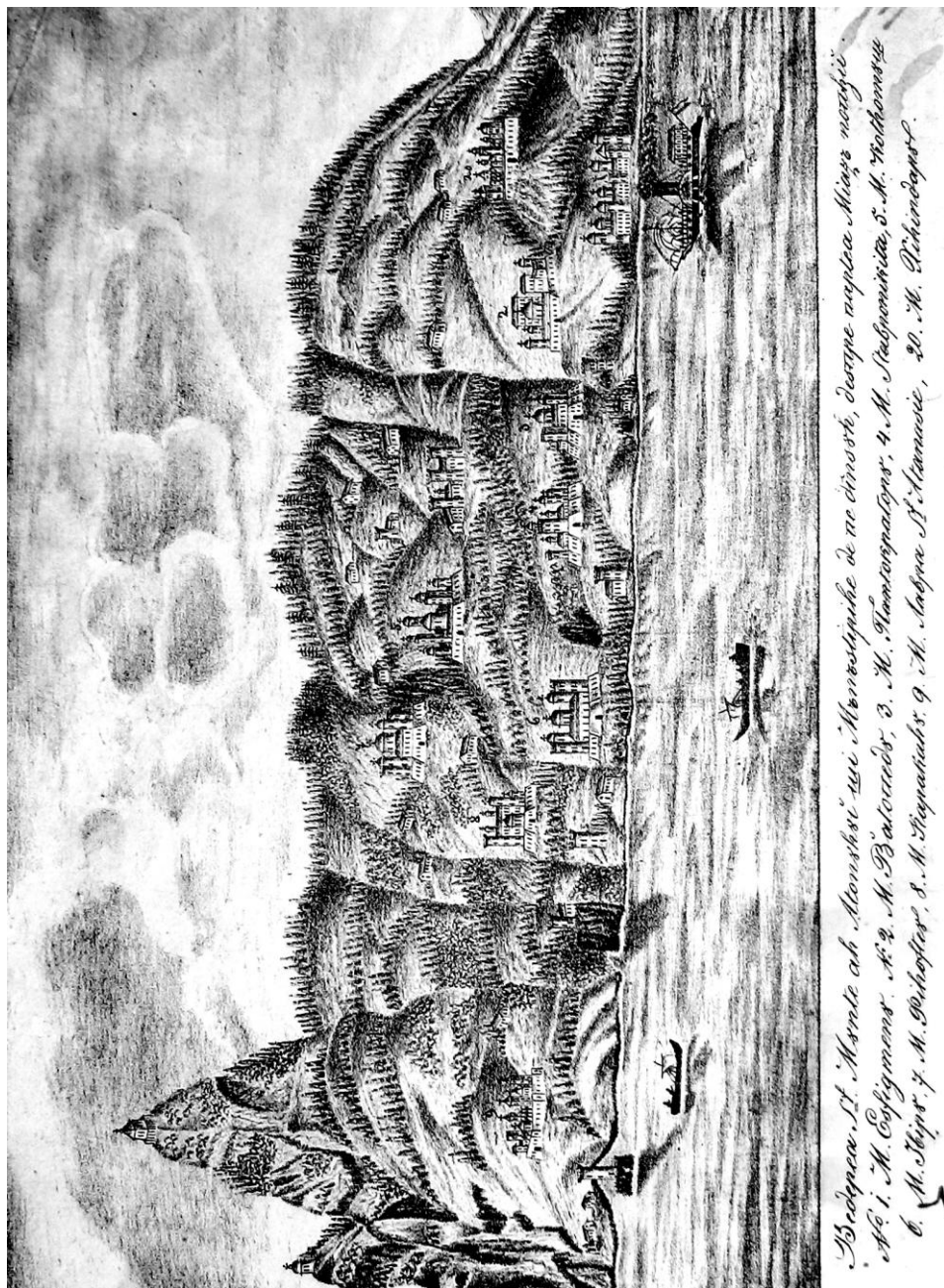

Fig. 17 - Sf. Munte, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 18 - Mănăstirea Esfigmenu, xilografură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 19 - Mănăstirea Pantocratorul, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 20 - Mănăstirea Stavronichita, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 21 - Mănăstirea Cotlomușu, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 22 - Mănăstirea Filoftea, xilografură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 23 - Mănăstirea Caracal, xilografură, Proschinitar, București, 1856

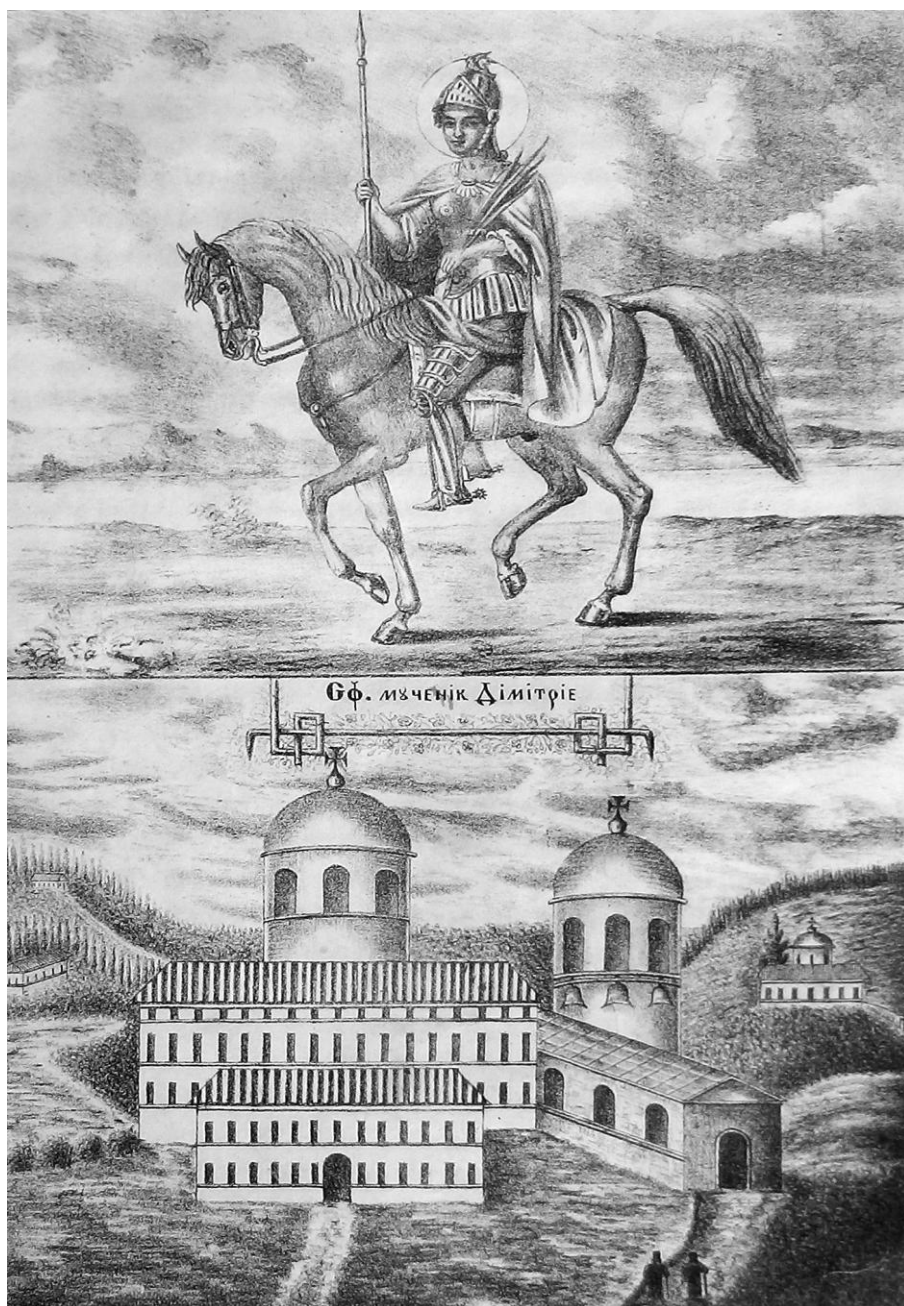

Fig. 24 - Schitu Lacu, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 25 - Mănăstirea Dionisiu, xilogravură, *Proschinitar*, București, 1856

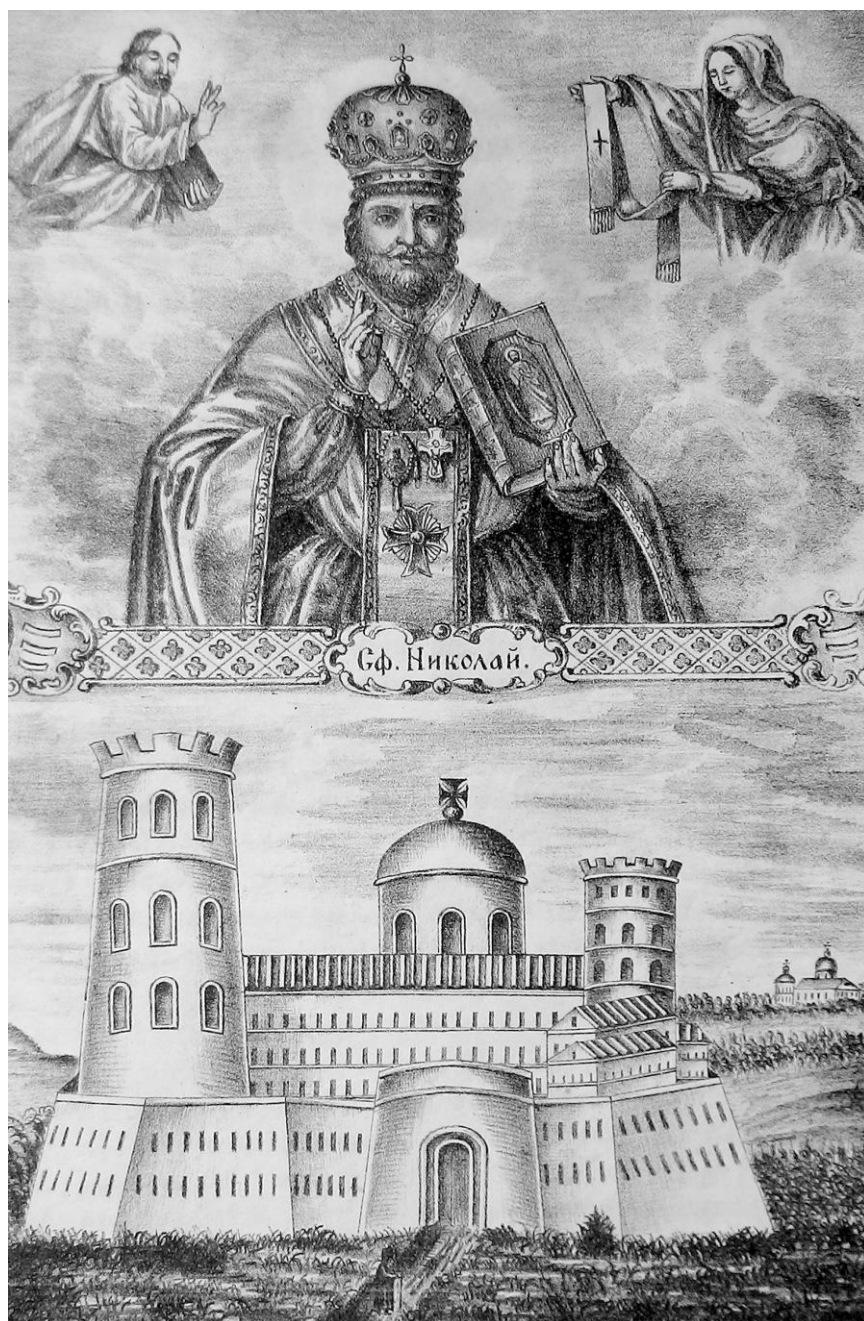

Fig. 26 - Mănăstirea Grigoriu, xilografură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 27 - Mănăstirea Simon Petru, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 28 - Mănăstirea Dohiaru, xilografură, *Proschinitar*, București, 1856

Fig. 29 - Mănăstirea Castamanit, xilografură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 30 - Mănăstirea Hilindaru, xilografură, Proschinitar, București, 1856

Fig. 31 - *Maica Domnului cu Pruncul*, xilogravură, *Proschinitar*, București, 1856

Fig. 32 – Sf. Ilie, xilogravură, Proschinitar, București, 1856

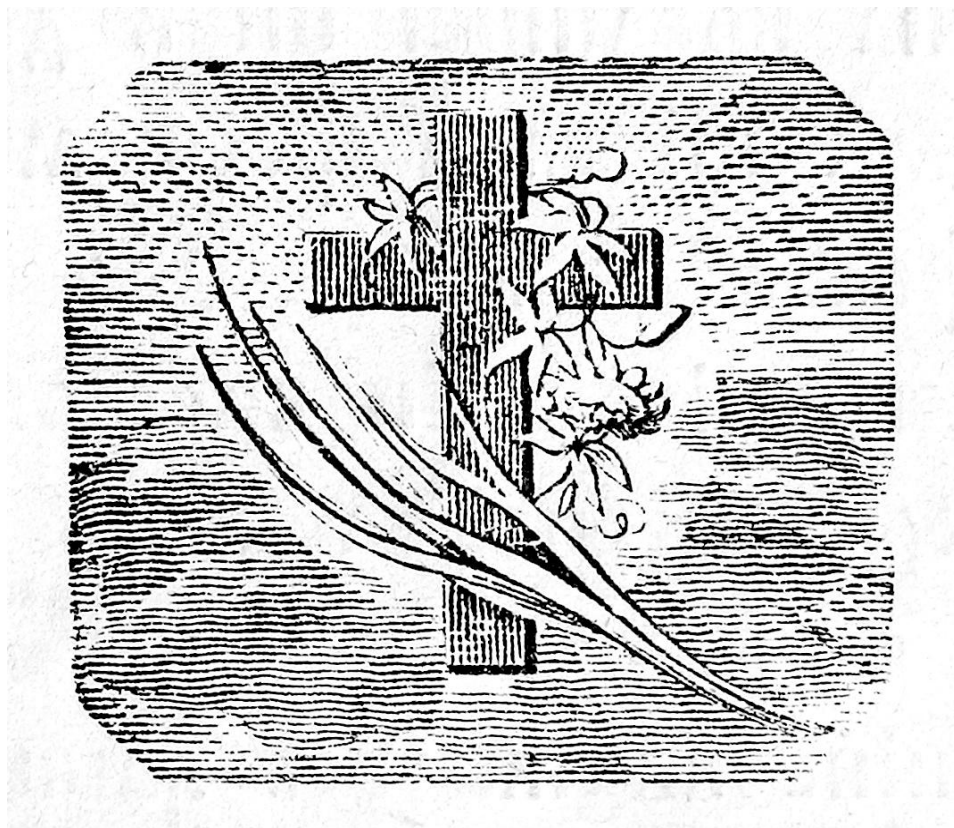

Fig. 33 - vignietă, *Proschinitar*, București, 1856

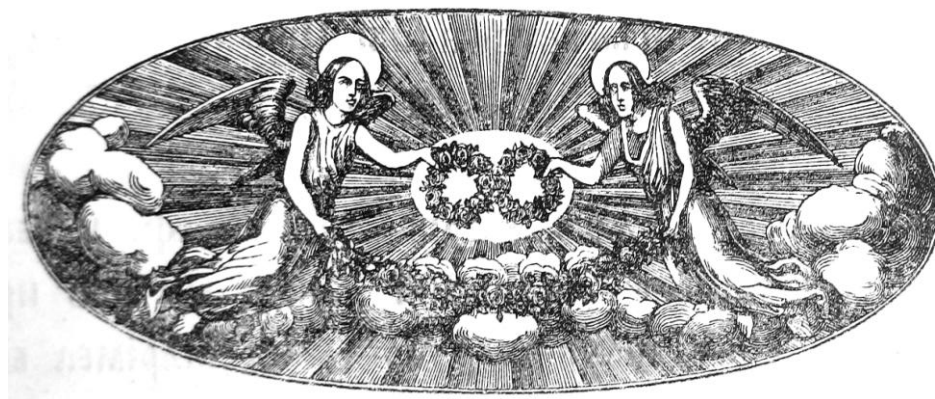

Fig. 34 - vignietă, *Proschinitar*, București, 1856

Fig. 35 - Liturghii, Sibiu, 1856. Foaia de titlu

Acesta Dicașca și Sf. Liturgia sa legată odată
cu Evangeliu în 1879. 1876 la Sibiu pe samă biserica
și dela Ripa și a contribuitoru pentru legatura și
Dion Chiuța 1876.

Georgiu 1876 879.

Basilie Barbu
parochu la Ripa

Fig. 36 – însemnare Vasile Barbu, *Liturghii*, Sibiu, 1856

Fig. 37 – Detaliu legătură, *Liturghii*, Sibiu, 1856

Fig. 38 - Octoih, Sibiu, 1856. Foaia de titlu

Fig. 39 - Răstignirea lui Iisus, xilogravură, Octoih, Sibiu, 1856

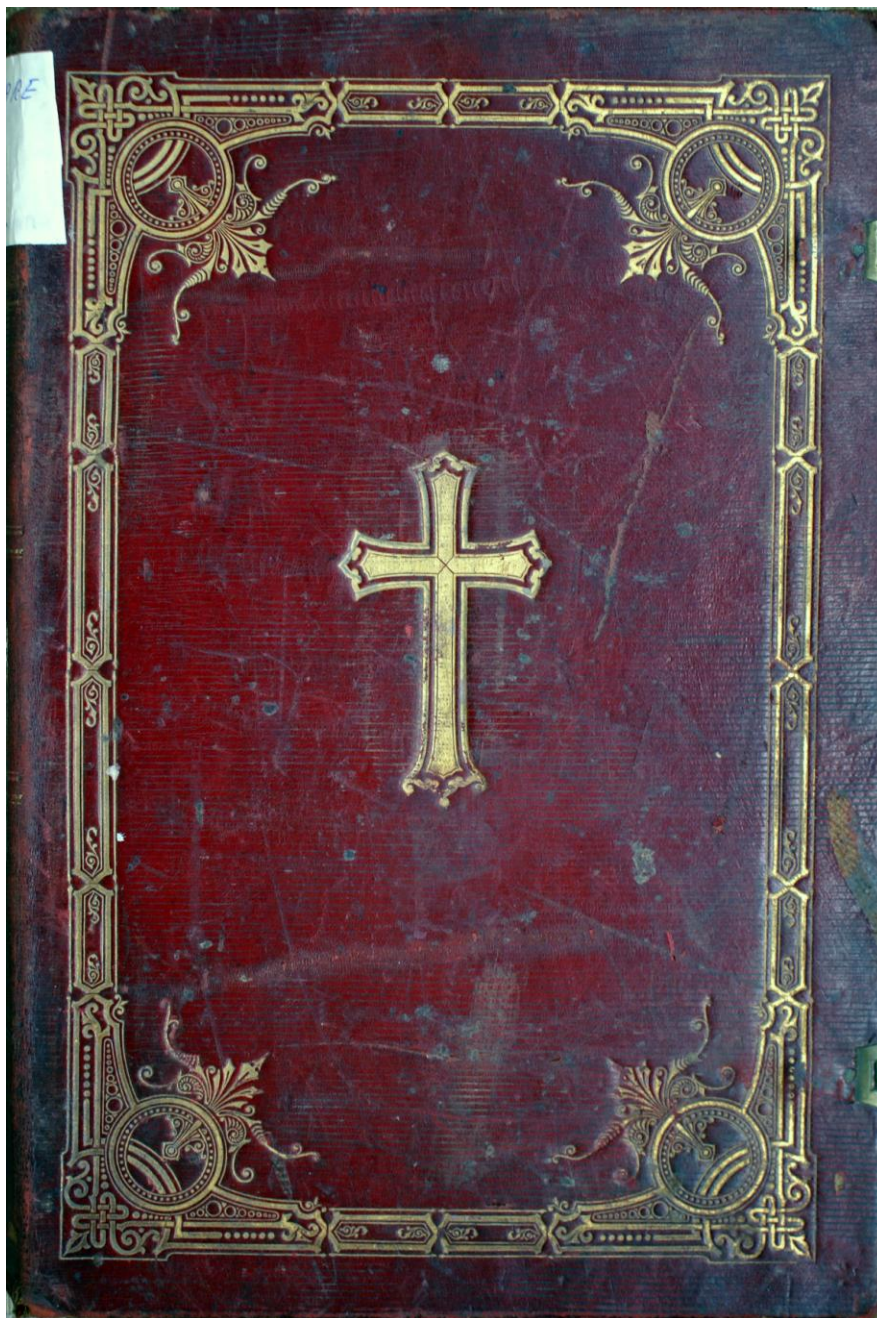

Fig. 40 - Detaliu legătură, *Octoih*, Sibiu, 1856

НÓУАЎ

ТΕΘΤΑΜΑΪΝΤЎ

ЊАЎ

ДМНУАЎИ ШИ МЖНТЎИТÓРЮАЎИ НÓУТРУ

ЇИУЎУ ХРИТÓУУ.

БУКУРÉЦИ, 1877.

ПÉНТРУ СОЧЕТАТЪ БИБЛИКЪ ЧЪ БРИТАНИКЪ ШИ ДЕ СТЪИИГЪТАТЕ.

Калак Мбуиларѡ 51.

Fig. 41 - Noul Testament, București, 1877. Foaia de titlu

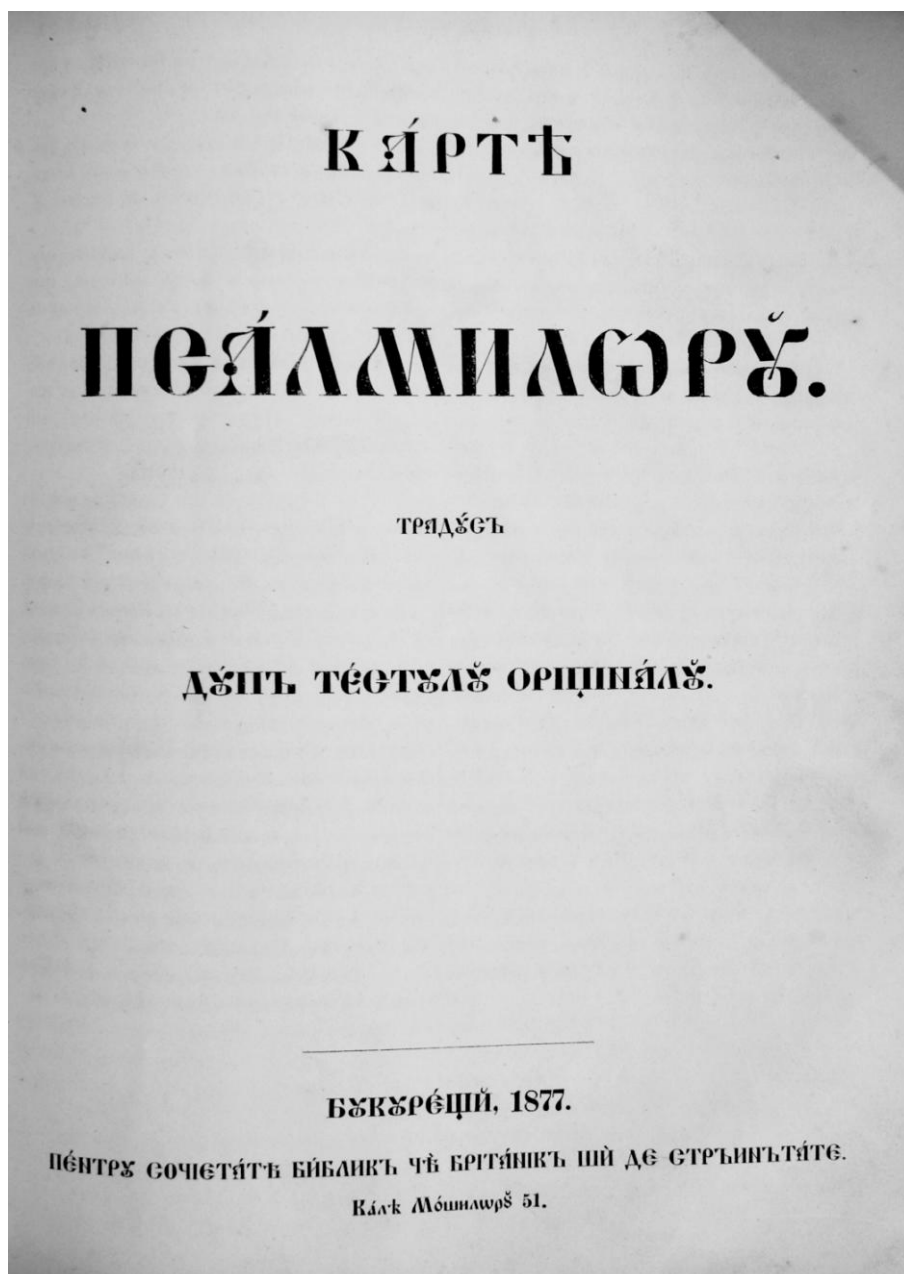

Fig. 42 - Cartea Psalmilor, București, 1877. Foaia de titlu

**Seven Books from the of Old and Modern Book Collection of Ramet Monastery (1837-1877).
New Undertakings in Completing Evaluation and Indexing of the Collection
ABSTRACT**

This paper mainly depicts (following a quite thorough bibliographical excursus, which mirrors the current phase of research of old and modern books from Ramet), with details such as book graphics, handwritten notes jotted down on book leaves, origin or circulation of printings etc, seven copies of modern Romanian books, printed between 1837 and 1877, from the valuable collection of Ramet Monastery, Alba county. These titles are: 1. *Psaltire (Psalter)*, Sibiu, 1837; 2. *Acatistier (Book of akathists)*, Buzău, 1837; 3. *Ceaslov (The Book of Hours)*, [Sibiu],[1850]; 4. *Proskinitar al Sfântului Munte al Atonului sau Descrierea pe larg a sfintelor locașuri ce sânt zidite de atâtea veacuri împregiurul acestui sfânt munte... (Book of prayers with information on the holy places)*, București, „The printing house Nifon Mitropolitul”, in 1856; 5. *Liturghii (Liturgies)*, Sibiu, 1856; 6. *Octoih (Octoechos)*, Sibiu, 1861; 7. *Noul Testament (The New Testament)*, București, 1877 colligated with *Cartea Psalmilor (The Psalms)*, București, 1877. Through depiction of the 7 copies of printings and adjacent carried out documentations, for each of them important steps were made as for the complete indexing of more than 200 old and modern Romanian books from Ramet monastery, as everybody knows such a project is difficult and cannot be carried out in good conditions, only in successive phases, with a lot of patience.

List of illustrations

- Fig. 1** - *Psaltire (Psalter)*, Sibiu, 1837. Title page
Fig. 2 - *Proorocul David (David The Prophet)*, xylograph, *Psaltire (Psalter)*, Sibiu 1837
Fig. 3 - *Izvorul cel de viață dătător (The life giving spring)*, xylograph, *Psaltire (Psalter)*, Sibiu 1837
Fig. 4 - vignette from *Psaltire (Psalter)*, Sibiu, 1837
Fig. 5 - *Păscălie (Paschalion)*, *Psaltire (Psalter)*, Sibiu, 1837
Fig. 6 - *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837. Title page
Fig. 7 - *Mother of God with Child*, xylograph, *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 8 - *composite frontispiece*, xylograph, *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 9 - vignette from *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 10 - vignette *St. Peter Basilica*, xylograph, *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 11 - *Buna Vestire (The Annunciation)*, xylograph, *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 12 - vignette from *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 13 - vignette the cathedral from Buzău, *Acatiser (Book of akathists)*, Buzău, 1837
Fig. 14 - *Jesus in the chalice*, xylograph, *Ceaslov (Horologion)*, Sibiu, 1850
Fig. 15 - *Holy Trinity*, xylograph, *Ceaslov (Horologion)*, Sibiu, 1850
Fig. 16 - *Foreword of Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
Fig. 17 - *Holy Mount*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
Fig. 18 - *Monastery Esfigmenu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
Fig. 19 - *Monastery Pantocratorul*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
Fig. 20 - *Monastery Stavronichita*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
Fig. 21 - *Monastery Cotlomușu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856

- Fig. 22** - *Monastery Filofteu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 23** - *Monastery Caracalu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 24** - *Convent Lacu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 25** - *Monastery Dionisiu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București 1856
- Fig. 26** - *Monastery Grigoriu*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 27** - *Monastery Simon Petru*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 28** - *Monastery Dohiaru*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 29** - *Monastery Castamanit*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 30** - *Monastery Hilindaru*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 31** - *Mother of God with Child*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 32** - *St. Elijah*, xylograph, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 33** - *vignette*, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 34** - *vignette*, *Proschinitar (Book of prayers with information on the holy places)*, București, 1856
- Fig. 35** - *Liturghii (Liturgies)*, Sibiu, 1856. Title page
- Fig. 36** - note of Vasile Barbu, *Liturghii (Liturgies)*, Sibiu, 1856.
- Fig. 37** - cover of *Liturghii (Liturgies)*, Sibiu, 1856, bearing the name of the person that made the binding
- Fig. 38** - *Octoih (Octoechos)*, Sibiu, 1856. Title page
- Fig. 39** - *Răstignirea lui Iisus (The Crucifixion)*, xylograph, *Octoih (Octoechos)*, Sibiu, 1856
- Fig. 40** - *Octoih (Octoechos)*, Sibiu, 1856. Cover
- Fig. 41** - *Noul Testament (The New Testament)*, București, 1877. Title page
- Fig. 42** - *Cartea Psalmilor (Psalms)*, București 1877. Title page

Abrevieri bibliografice

- BRM, I - Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, Vol. I (A-C), București, 1984
- BRM, II - Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, Vol. II (D-K), București, 1986
- BRM, III - Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, Vol. III (L-Q), București, 1989
- BRM, IV - Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, Vol. IV (R-Z), București, 1996
- BRV, I - Bibliografia Românească Veche, Vol. I (1508-1716)*, București, 1903
- BRV, II - Bibliografia Românească Veche, Vol. II (1717-1808)*, București, 1910
- BRV, III - Bibliografia Românească Veche, Vol. III (1809-1830)*, București, 1912-1934
- BRV, IV și V - Bibliografia Românească Veche, Vol. IV. Adăugiri (1508-1830) și Vol. V. Îndreptări (1508-1830)*, București, 1944
- Blăjan 1977 - Mihai Blăjan, „Colecția muzeală a mănăstirii Rîmeț (jud. Alba)”, în *Îndrumător pastoral*, I, 1977, p. 198- 201

- Chirițoiu 2005 - Elena Chirițoiu, „Un manuscris românesc de la Mănăstirea Râmeț. *Istoria videniei unei femei pravoslavnică ce se numește Sofiana*”, în *Chronos. Revista de istorie*, nr. 2 (5), 2005, p. 25-28.
- Chișiu, Dreghiciu, Mircea 2008 - Monahia Ambrozia Chișiu, Doina Dreghiciu, Gabriela Mircea, „Mănăstirea Râmeț și zestrea sa de carte românească veche”, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare. Valorificare. Lucrările Sesiunii naționale*, Ediția a XV-a, Craiova, 2008, p. 69-85
- Deluga 2014 - Waldemar Deluga, „Latin sources of 18th and 19th Centuries Proskynetaria”, în *Apulum, LI. Series Historia et Patrimonium*, 2014, p. 39-48
- Lupeanu Melin 1929 - Alexandru Lupeanu Melin, *Xilografii cari au lucrat în tiparnița cea veche de la Blaj. 1750-1800*, Blaj, 1929
- Mârza 1986 - Eva Mârza, *Colecția de carte românească veche de la Rîmeț (jud. Alba)*, în *Apulum*, XXIII, 1986, p. 197-201
- Mircea 2006 - Gabriela Mircea, „O plângere adresată episcopului Ioan Bobb de către tipograful Dimitrie Finta în 1787, pretext pentru retușarea schiței biografice profesionale a mesteșugarului”, în *Patrimonium Apulense*, V-VI, 2006, p. 256-294
- Mircea 2008 - Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, Alba Iulia, 2008
- Mircea, Bota 2011 - Gabriela Mircea, Cristian Florin Bota, *Autobiografia generalului Vasile Barbu, fost comandant adjunct al „Gărzilor Naționale” de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, ca izvor istoric (1908-1942)*, Alba Iulia, 2011
- Mircea, Dreghiciu 2009 - Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, „Cărți vechi și moderne de la Mănăstirea Râmeț: proveniență, însemnări circulație”, în *Patrimonium Apulense*, IX, 2009, p. 303-320
- Mircea, Dreghiciu 2010 - Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, *Datoriile călugărilor a unora către alții în viața lor cea de obște, Chișinau, 1841, o tipăritură teologică modernă de referință*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2010
- Mircea, Dreghiciu 2011 - Gabriela Mircea, Doina Dreghiciu, *Două Psaltiri vechi, din colecția de la Mănăstirea Râmeț*, în *Sargetia*, II, 2011, p. 247-273
- Olaru 2016 - Claudiu Olaru, „Alexândrenii și Muntele Athos în secolul al XIX-lea”, în *Muzeul județean Teleorman. E - Buletin semestrial de informare*, Anul V, 1 (9), ianuarie 2016, p. 28-29
- Olteanu 1992 - Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, 1992
- Pascu 1976 - Constantin Pascu, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976
- Pictura... 1970 - Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini. 1111 reproduceri*, București, Editura Meridiane, 1970
- Pop 2001 - Mirela Cristina Pop, *Colecția de icoane de la Mănăstirea Râmeț*, lucrare de diplomă sub egida Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (coordonator: conf. univ. dr. Cornel Tatai- Baltă), 2001, ms.
- Popa 2006 - Monahia Dionisia Popa, *Mănăstirea Râmeț - Vatră de spiritualitate ortodoxă și cultură românească peste veacuri*, lucrare de licență în cadrul Facultății de Teologie din Alba Iulia, 2006, ms.
- Popa 2009 - Corina Popa, „L' iconographie de la peinture de l' exonarthex des églises brancovanes (II)”, în *Revue roumaine d'histoire de l'art, Série Beaux-Arts*, Tome XLVI, Bucharest, 2009, p. 17-33
- Racoveanu 1940 - Gheorghe Racoveanu, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamțul*, București, 1940
- Scris... 2014 - *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII* (coord. Susana Andea; autori: Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, Livia Magina), Cluj-Napoca – Editura Argonaut, Gatineau (Canada) – Symphologie Publishing, 2014
- Șinca 2013 - Florin Șinca, *Istoria Mănăstirii Râmeț*, București, 2013
- Tatai-Baltă 1995 - Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj, 1995

- Tatai-Baltă, Tatay 2015 - Cornel Tatai-Baltă, Anca Elisabeta Tatay, „Xilogravuri semnate de Ghervasie Monah în cărțile tipărite la București (1819-1830)”, în *Sargeția*, VI, 2015, p. 263-272
- Tatay 2007 - Anca Elisabeta Tatay, *Xilogravura de la Sibiu (sfârșitul secolului al XIII-lea - începutul secolului al XIX-lea)*, Alba Iulia, 2007
- Tatay 2011 - Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: Gravura de la Buda (1780-1830)*, Cluj-Napoca, 2011
- Tatay, Tatai-Baltă 2015 - Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Cluj-Napoca, 2015
- Tatay, Tatai-Baltă 2016 - Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, „Xilogravurile de mici dimensiuni dintr-un *Acatist* de la București (1823, 1828)”, în *Transilvania*, Sibiu, 4-5, 2016, p. 43-50
- Zamfir 2009 - Monahia Petronia Zamfir, *Bunuri culturale cu valoare patrimonială deosebită din dotația Mănăstirii Râmeți. Valori bibliofile vechi și moderne (sec. XVII-XIX)*, lucrare de atestat la cursul de muzeografie al Patriarhiei Ortodoxe (coordonator principal pr. prof. dr. Florin Ștefănescu), 2009, ms.

Cuvinte-cheie: Mănăstirea Râmeț, cartea românească modernă, grafica de carte, frontispicii, vignete, însemnări manuscrise pe carte, *ex-libris*-uri

Keywords: Ramet Monastery, history of monasteries from Romania, XIXth century, cultural national heritage, modern Romanian book, book graphics, frontispieces, vignettes, ornate initials, printing with red and black ink, printing with Cyrillic characters, handwritten notes on book, bookplates

